

SVOBODA

MESEČNIK

SLOVENSKE KOROŠKE

LETNIK II · OKTOBER · NOVEMBER · DECEMBER · STEV. 10/11/12

Gospasveta

Zvonovi jasni Gospesvete, —
o dolgo z vami so molčali
besede naše skriti vali,
o dolgo valptove so pete —
teptale naših klasov zrna
in dolgo roke so vkovane
za grob si pletle venec trna;
o dolgo so od tujstva slane
ogradov vaših gnili cveti
in dolgo niso mogle zreti
v naših zvezda — vodnic višave
ponižane tlačanov glave.

In vendar — prva so ognjišča
tu naša v krvne vezi dlani
in src sijala. Tu svetišča
so naša prva o Morani,
Perunu pričala in Živi,
tu v naši prvi se je njivi
ovlašil plug in prve kose
tu so zvene v blišču rose
in na planinah prve staje
drobnico v svoje so ograje
sprejele, prva so gradišča
tu dedom ščitila selišča.
Tu naši prvi so vojvodi
naroda našega usodi
iskali cilj in pot. Tu trava

prah Boruta in Pribislava
in Inka krije, pluga brazda
zasipa tu kosti Gorazda
in Kajtimara in Stojmira
in njega, ki mu križa vera
skrunila meč je v bratski krvi —
Volkuna. Tujstva črni črvi
so grizli rake njih trohneče,
a njih ime je še sloveče
ostalo v srcih, ki jim setve
te krvne so bile obeti,
da vse, kar zvene oživeti
spet mora za bodoče žetve.

O, vi zvonovi Gospesvete,
kdo zdaj prihaja v zarji zlati?
Je le privid to? Prhutati
v višavah čujem orlov krila
in vidim trope, vidim čete
in dolge roje, brez števila,
še v dalji sivi — zdaj že bliže,
še nad oblaki — zdaj že niže!

O, Gospesvete vi zvonovi,
več ne molčite, vaše zvoke
naj zdaj vzradoščeni vetrovi
razlijejo v nebá oboke,
čez vrh Obirja in Košute
in Dobrača in Pece, v rúte
Podjune, Roža, v loke Zile
in tja, kjer v megli so se skrile
rebri Golice, v Stola stene
in dalje v strme Tur grebene

in na ravnice in dobrane
in polja, kjer se Gline, Drave
in Bele, Bistrice in Krke
vijo valovi. O, zvonovi,
zdaj zazvonite! Je to vstaja?
Kaj so te v soncu scetle črke?
Kaj? „Stara pravda! Proč z okovi!
Svoboda! Mir! Iz groba raja
teptana vstaja!“ — Gospasveta,
ne vidiš ga, ne vidiš kmeta,
ki samozvan spet h kamnu stopa
na Krnskem polju? Konec ropa
in konec ječe je in tlake
in konec biča je in bede.
Nameril h kamnu je korake
in že je sedel kmet. Besede
trdo zvené: Ko jek iz zglédov
ponosnih, svobodnih pradedov.
O, le povzdignite vsi glave,
krik vaših src naj spremljajoča
bo godba teh besed! Sporoča
naj srd osvete vaše: Trpi
uho trinoga, trpi! Srpi
zvenite s kosami! Zastave
vihrajte zmagi! Vsi zvonovi
nji pojte pesem, val do vala
naj zašumi jo rjava Drava,
naj jo ponavljajo vse druge
rek naših belopenih struge
in morje naše: Od U r a l a
in do T r i g l a v a — Slava! Slava!

Dr. Alojzij Gradnik.

Geografski položaj Celovca

Kadar govorimo o Celovcu, nam je vedno pred očmi dejstvo, da je to glavno mesto Koroške dežele. Mnogo manj pa mislimo na to, da ima Celovec vlogo deželnega mesta šele od leta 1518. Deželna prestolnica je potemtakem komaj dobrih 400 let, med tem ko poprej nikdar v teku zgodovine ni imel vodilne vloge. V starem veku je bilo vodilno naselje na Koroškem Virunum na Gosposvet-skem polju in tudi v prvi slovenski dobi je bilo politično središče dežele pri Gospej Sveti ter Krnskem gradu pod Šenturško goro. Kasneje v srednjem veku je postal Šemfid (Šentvid, Sv. Veit) glavno mesto dežele ter ostal do leta 1518. Nemara bi bil Šemfid sploh ostal prestolnica Koroškega, da ni nastal spor med deželnimi stanovni in meščani v Šemfidu, kar je imelo za posledico, da so sedež deželnih oblasti premostili v Celovec.

Iz teh zgodovinskih dejstev sledi zaključek, da Celovec nikakor ni nujno predestiniran za glavno mesto dežele. Nasprotno, za trdno vemo, da je Celovec nastal kot tržno središče samo za bližnjo okolico. Vrh tega naj ne ostane nenaglašeno, da v starejših razdobjih na prostoru sedanjega Celovca sploh ni bilo znatnejšega naselja. Največ arheoloških sledov so našli pri Špitalskem hribu, nekdanj Goričica imenovan, malo severneje od današnjega Celovca.

Začetek Celovca v slovenskem srednjem veku kaže prav tako na obližje Goričice severno od sedanjega mesta. Tu je nastala slovenska vasica Celovec na prodni ravnini med Goričico, Gline ter šemfidsko (šentvidsko) cesto, neposredno ob brodu čez Gline. Celovec je prvič imenovan v dobi med 1193 in 1199. in sicer kot trg; sklepa se, da so mu tržne pravice podelili kakih 30 let poprej. Sredi XIII. stoletja, najbrž med l. 1246 in 1252., je deželni vojvoda trg Celovec preložil na sedanje mesto, menda ker so mu na starem prostoru preveč nagajale povodnji. Toda Celovec je bil takrat še majhen, saj je obsegal le severni del današnjega mesta, okrog Starega trga. Šele l. 1279 se Celovec prvič imenuje mesto. Prostor ob Goričici se je še dolgo imenoval „Stari Celovec“. Novi Celovec so postavili na ploški sušni vršaj, ki ga je Gline nasula v bli-

žino vzhodnega konca Vrbskega jezera; domala vse sedanje mesto stoji na njem. Toda Celovec je še dolgo ostal docela majhno mesto, in sicer vse dotlej, dokler ga niso deželni stanovni v letu 1518. v sporu s Šemfidom (Šentvidom) izbrali za novo glavno mesto ter prenesli vanj sedež deželne uprave. Sedaj so mesto temeljito razširili proti jugu in jugozahodu, zlasti okrog Novega trga, ga obzidali in utrdili. Spričo tega ima Celovec izredno pravilen tločrt. Vsekakor pa je bil Celovec do l. 1518. neznatno mesto, ki je pomenilo le tržno središče za bližjo okolico, zlasti za ravan ob spodnji Glini ter spodnji Krki, pa za njeno gričevnato obrobje s pokrajino Vrbskega jezera ter za južni del Gosposvetskega polja in za srednji Rož. Celovec je bil tedaj le eno od trških in mestnih naselij, ki so nastajali v posameznih delih prostrane Celovške kotline, kakor so bila Pliberk, Velikovec, Trg (Feldkirchen) itd. Zakaj Celovška kotlina nikakor ni popolna enota, marveč je dejansko v svojem površju iz več sestavnih delov, ki so dokaj različni med seboj, pa tudi ločeni med seboj z vmesnimi hribi in gorami. Dr. Franc Lex (Die Landeshauptstadt Klagenfurt. Naturgeschichtliches aus dem Abstimmungsgebiet. Sonderheft der Carinthia II 130, str 24) po pravici naglašja glede Celovške kotline: „Den Eindruck eines Beckens erhält man allerdings erst, wenn man die Landschaft aus grösserer Höhe überschaut, da es zum grössten Teil von niedrigen Höhenzügen erfüllt ist und nur im östlichen Teil den Charakter eines Flachlandes trägt.“ V vsakem od sestavnih delov Celovške kotline je nastal poseben trg ali mesto, v ravnini Podjuni Pliberk, v valoviti gričevnati pokrajini severno od Drave Velikovec ob srednji Glini Šemfid, med povirjem Gline ter Osojskim jezerom Trg, ob veliki sovodnji med Ziljo in Dravo Beljak, med tem ko je v plani pokrajini sredi Celovške kotline nastalo podobno krajevno tržišče Celovec. To krajevno tržišče Celovec je nastalo v prometno ugodni legi, kjer se s podolžno osjo kotline, potekajoči po Dravski dolini ter ob Vrbskem jezeru in v podaljšku ob spodnji Glini ter spodnji Krki, križa prečna os, tekoča od Neumarktskega sedla čez Krapsko polje, Gosposveto, Žihpoljsko pretrže

ter na Ljubelj. Toda za nastanek in rast starega srednjeveškega Celovca je bilo odločilnega pomena to križišče le bolj v krajevnem obsegu in učinkovanju, kakor moremo in moramo sklepati po dejstvu, da je mestece v srednjem veku ostalo le neznatne velikosti in da je imelo vodilno vlogo deželne prestolnice Šemfid, in sicer tja do leta 1518. Šele s prehodom v novi vek se je razmerje med koroškimi mesti jelo znova spreminjati, šele odtlej je imel Celovec vodilno funkcijo, toda ne da bi mogel odstraniti tekmovanje obeh glavnih tekmecev, Šemfida in Beljaka.

Celovec ima to prednost, da stoji v Celovski kotlini na križišču podolžne in prečne osi, ki potekata obe skoro premočrtno, pa hkrati skoro v geometričnem središču kotline. Prav zaradi te ugodne lege so ga očitno deželni stanovci v letu 1518 izbrali za novo glavno mesto dežele. Vse to ga usposablja za dvojno funkcijo: za krajevno tržišče bližnji okolici, ki sestoji v glavnem iz Celovške ravnine tja do ustja Krke ter podolja Vrbskega jezera z bližnjim razgibanim sosedstvom na severu in jugu. In drugič za vodilno tržišče in gospodarsko središče večjega teritorija, raztezajočega se na vso Celovško kotlino ali vsaj nje velike dele, pa celo na njen obod ali vsaj njega dele. Do leta 1518 je vršil Celovec samo prvo, torej manjšo, le krajevno gospodarsko vlogo, od l. 1518 dalje pa je prešel v drugo, večjo vlogo. Toda ob izvrševanju te druge večje vloge je imel in ima še vedno hude tekmece.

Celovška kotlina leži v porečju Drave in je tudi močno hidrografsko stečišče; po Dravski dolini poteka skoznjo velika podolžna pot skozi Alpe, pot, ki si je v moderni dobi našla izraza v zgradbi glavne železnice od Maribora na Franzensfeste. Proga od Maribora do Celovca je najstarejša železnica na Koroškem ter nam

zgovorno pripoveduje, kam je prometna povezanost dežele najzložnejša in najbližja. Skozi Celovško kotlino pa teče tudi velika „poševna pot“, to je tista znamenita prirodna pot, ki gre na pošev skozi Vzhodne Alpe od Podonavja pri Dunaju po dolinah v Centralne Alpe pa iz Murske doline preko Neumarktskega prelaza in čez Krapsko polje mimo Šemfida in ob Osojskem jezeru na Beljak ter dalje ob Zilji ter čez preval pri Žabnicah po Kanalski dolini na Furlansko nižino in naprej proti Benetkam v Italijo. To je bila skozi stoletja poglavitna zveza med predeli v osrednjih Vzhodnih Alpah in Italijo; po njej se je vršil zelo živahen promet, veliko izmenjavanje blaga. Spričo tega so tudi na njej tržni kraji dobro živeli od prometa na daljavo in tista tržišča, ki so se nahajala na njenih prometnih križiščih, so napredovala zelo močno. Takšna dva tržna kraja sta bila Šemfid in Beljak. Šemfid je stal tam, kjer se s poševno potjo križa prečna os Celovške kotline, a Beljak stoji tamkaj, kjer se z isto znamenito poševno potjo stika in križa Dravska dolina, podolžna os Celovške kotline. Šemfid je tedaj postavljen na zelo pripravnem kraju ter je uspeval spričo lege ob križišču dveh žil prometa na daljavo. Mogel je tedaj z uspehom tekmovati za vlogo glavnega mesta dežele, in tudi ko so sedež prestolnice prenesli v Celovec, je ohranil Šemfid funkcijo vodilnega mesta za severni del Celovške kotline in sploh severni del Koroškega in do danes je ostal tretje največje mesto v deželi; v letu 1934 je imel 7306 prebivalcev, od l. 1880., ko je štel 3080 ljudi, je narasel za 126 %. Vse doline, ki se odpirajo h Krški dolini ali h Krapskemu polju, imajo svojo poglavitno prometno in tržno gravitacijsko središče v Šemfidu, na križišču poševne poti in prečne osi. Zato je postal Šemfid za se-

*Srečno in zadovoljno Novo leto želita vsem naročnikom,
bralcem in prijateljem*

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

verno Koroško bolj privlačen, nego sam Celovec, saj je znatno bližji.

Še ugodnejšo lego ima Beljak. Tudi Beljak je nastal ob poševni poti Benetke—Dunaj, in sicer ob njenem križišču z veliko podolžno Dravsko dolino, s podolžno osjo Celovške kotline. To imenitno prometno križišče pa ima še druge prednosti. Pri Beljaku je namreč velika sovodenj, važno hidrografska stečišče, ki je obenem stičišče dolin in podolij. Tu se odpira k Dravi Ziljska dolina, tu je prehod k Rožu, tu se odpira mimo Osojskega jezera staro Trebinje proti severozapadu v Krške gore. Ni čuda, da je že v starem veku tukaj nastalo znatno naselbinsko središče Santicum. Prostor pri Beljaku pa ima še druge prednosti. Tu se namreč s Celovško kotlino stikajo gorske doline Dravska, Ziljska in še manjše, ki pa imajo vse skupne gorske gospodarske značilnosti, ki so vse pretežno živinorejske in gozdarske, med tem ko je plana Celovška kotlina itak pretežno poljedelska. Za uspevanje in rast mesta je imenitnejše, ako stoji na stiku dveh ali več po gospodarski strukturi raznolikih pokrajin. In takšno stično vlogo ima Beljak, med tem ko se okrog Celovca razprostira gospodarsko precej homogeno področje, kar ne počivlja živahnosti gospodarskih zamenjav. Po prometno-geografski in gospodarsko-geografski legi ima tedaj Beljak odlične prednosti. K temu moremo dodati še naslednje. Silno se naglašča, kako se Koroška dežela zaokroženo naslanja na Celovško kotlino, svoje hidrografske in pokrajinske središče. Beljak leži nekako v osredju teh stihov, na stičišču zgornje Koroške ter Celovške kotline. Podoba je, da bi bil ravno Beljak po svojem položaju od prirode najbolj odbran za deželno prestolnico koroškega Podravja. Zgodovinarji in geografi so iskali razlogov in vzrokov, kako se ni Beljak razvil v deželno glavno mesto, pa so prišli do zaključka, da je temu kriva slučajnost historičnega dogajanja. Že zgodaj v srednjem veku je Beljak prišel v posest škofov iz Bamberga ter ostal v njihovih rokah tja v XVIII. stoletje. Prav podrejenost škofovski posesti mu ni dovolila, da bi prišle izvrstne prirodne prometno-geografske oblike njegovega položaja v polni meri do veljave in do učinka. Toda ko se je oprostil cerkvenega gospodarstva, se je začel silno imenitno razvijati ter je zlasti v dobi železnic krepko napredoval, intenzivneje nego sam Celovec. Od l. 1880, ko je štel 7803

prebivalcev se je do l. 1934 povečal na 23942 ljudi, t. j. za 200 %. Zlasti se mora podčrtati, da je Beljak po svojem položaju mesto, ki je potegnilo nase gospodarski promet od cele zgornje Koroške ter od zapadnega dela Celovške kotline, podobno kakor je Šemfid potegniti nase ves promet s severnim delom Koroške, ležečim v porečju Krke. Potemtakem je ostajal Celovcu samo vpliv na gospodarski promet z osrednje in zlasti z južnovzhodnim delom Celovške kotline ter z njenim vzhodnim robovom, kar pomeni, praktično vzeto, v glavnem slovenski del Koroške dežele. Dejstvo, da stoji Celovec domala v geometričnem središču Celovške kotline, potemtakem ni bilo tako zelo odločilnega pomena za njega rast, zakaj pokazalo se je, da nudi položaj na robu, zlasti na prirodnih križiščih ob poševni poti, mnoge prednosti. In le tako je razumeti na prvi pogled nekoliko presenetljivo dejstvo, da je izkazoval Celovec primeroma zelo skromno rast, zelo počasen napredek, kljub temu, da je predstavljal prestolnico Koroške dežele. Dejansko je namreč vršil vlogo gospodarsko-trgovsko vodilnega mesta samo za osrednji, južni in južnovzhodni del Celovške kotline ter njeno južno in vzhodno obrobje. Ali z drugimi besedami: domala le vlogo vodilnega mesta za slovenski del Koroške, kjer na južnovzhodnem robu ni moglo biti nobenega mestnega tekmeča, kakor sta na drugih dveh straneh Šemfid in Beljak. Zato se je Celovec od l. 1880, ko je štel 18747 ljudi do l. 1934 povečal samo na 30.605 prebivalcev, t. j. za 58,5 %. Celo ako vzamemo v poštev tudi v mesto vključeno okolico, se je (Veliki) Celovec povečal od 20834 v l. 1880 le na 42650, t. j. za 105 %, kar pomeni slabšo rast nego v Šemfidu in Beljaku.

Prometno-geografski položaj vseh treh za vodilno vlogo v Celovski kotlini tekmujočih mest Celovca, Šemfida in Beljaka se nam silno nazorno zrcali iz razvoja železniškega omrežja. Prva proga, s katero je železniško omrežje doseglo Celovško kotlino, je bila železnica od Maribora, kjer se je ocepila od glavne, „južne“ železniške črte, po Dravski dolini in mimo mežiških Prevalj ter Pliberka do Celovca v letu 1863. Dejstvo, da je prav železna cesta, s katero se je Celovška kotlina zvezala z zunanjim svetom, bila ravno proga po Dravski dolini navzdol, nam priča, da ima po prirodi nakazane, najlažje in najbližje zveze — proti vzhodu, v območju štajerskega dela Slovenije,

ne pa morda preko slabo obljudenih Osrednjih Alp proti severu. V letu 1864. je bila železnica podaljšana od Celovca do Beljaka. Skozi zgornjo Dravsko dolino se je železnica daljšala bolj počasi ter je dosegla Franzensfeste šele l. 1871. S tem je izrečena presoja, kam dejansko po narodi teži Celovška kotlina.

Kot druga proga je prišla na vrsto moderna preoblika stare „poševne poti“. Do l. 1868. so zgradili železnico do St. Michaela mimo Neumarkta na Šemfid ter ob Osojskem jezeru na Beljak, odkoder je šla na Trbiž, pa se z enim krakom zvezala z Ljubljano, z drugim pa v letu 1879 skozi Kanalsko dolino s Pontabljem, odkoder je že obstojala železnica skozi Železno dolino na Videm (Udine) in dalje. Velika poševna železnica se Celovca ni dotaknila, pač pa starega glavnega mesta Šemfida ter Beljaka, ki je postal takoj zelo pomembno železniško križišče. Treba je bilo posebne krajevne železnice (v l. 1869), vodeče od Šemfida čez Gosposvetsko polje na Celovec, da se je deželno glavno mesto posredno priključilo na „poševno“ železnico.

Končno je prišla še tretja velika železnica skozi Celovško kotlino, in sicer transversalna proga tursko-karavanške železnice, ki naj bi Srednjo Evropo skozi Vzhodne Alpe vezala na jug, predvsem s Trstom. Ta železnica, do delana 1905 — 1908, je stekla čez zahodni del Celovške kotline, in sicer skozi Beljak in mimo Baškega jezera ter ob zgornjem Rožu na Področčico ter skozi Karavanke na Jesenice itd. Ojačila in utrdila je prometno-geografsko in s tem trgovsko vodilno vlogo Beljaka, ki je postal na ta način križišče kar treh velikih daljnovodnih železniških prog ter pošilja v šest smeri vlake na daljavo, postal pa razen tega še izhodišče lokalne proge v Ziljsko dolino, dasi se odcepi šele v Podkloštru. Tudi turska železnica je pustila Celovec ob strani, a da ustvarijo nanjo posreden priključek, so zgradili v l. 1906 posebno železnico iz Celovca čez Žihpolje in skozi Rož do Področčice. Tako gosposvetska proga kakor železnica čez Žihpolje in skozi Rož imata dejansko lokalni značaj; le iz sekundarnih razlogov, v prvi vrsti zaradi tujkega prometa, so skozi Celovec na-

Celovec v drugi polovici 19. stoletja

peljali tudi daljnovožne zveze bodisi preko Šemfida kakor na Podrožčico.

Iz vsega tega sledi popolnoma odločno, da je Beljak najmočnejše železniško križišče na Koroškem, kar mu daje dejansko vlogo glavnega mesta za vso zgornjo polovico Koroške dežele. Nadalje izhaja iz tega, da je Celovec dejansko v trgovskem in sploh gospodarskem pogledu glavno mesto samo za spodnji del dežele. Tako moremo tudi docela razumeti trditev F. Lexa, ki pravi: „ . . . kann Klagenfurt als die natürliche Hauptstadt Kärntens, mindestens aber Unterkärntens, angesprochen werden“ (Die Landeshauptstadt Kärntens, o. c. 23). Tu izraženi pridržek, da je Celovec prirodno glavno mesto vsaj spodnje Koroške, je zelo umesten in z zgornjim tehtno utemeljen. Severna Koroška, osobito porečje Krke, ima svoje prirodno in zgodovinsko središče v Šemfidu, ki je ohranil tudi po letu 1518., ko je izgubil vlogo deželnega glavnega mesta, funkcije zelo krepkega pokrajinskega gospodarskega središča, o čemer priča med drugim tudi krepko povečanje števila mestnega prebivalstva. Celovec je ostal vodilno mesto za osrednje Celovške kotline ter za postrani Podjunski predel, bodi južno kot severno od Drave. V tem predelu Celovške kotline, ki je ohranil v glavnem slovensko prebivalstvo, ni nobenega večjega mesta, ki bi Šemfidu ali Beljaku slično, izvrševalo vlogo pokrajinskega mestnega središča. Tu so marveč samo mesteca Velikovec, Pliberk ter Borovlje, ki morejo biti seveda samo krajevna tržišča za bližnjo kmetско okolico, med tem ko vrši funkcije vodilnega pokrajinskega gospodarskega središča Celovec. Slovenski del Celovške kotline je tedaj tudi po notranji strukturi povezan z deželnim glavnim mestom, ki ima z Rožem in Podjunskim predelom najživahnejše vsakdanje gospodarske zveze. Nemara je prav s temi tesnimi vezmi v zvezi dejstvo, da je ves južni, vzhodni ter osrednji del Celovške kotline do Gospe svete ohranil slovensko prebivalstvo tja do najnovejše dobe, pa da je imel celo Celovec sam še v sredo prejšnjega stoletja slovensko večino.

Celovška kotlina ima trikotno obliko, kar se v geografskih opisih čisto naglašša. V zahod-

nem oglu kotline stoji Beljak v prometno-geografsko izvrstni legi. Ob severnem oglu stoji Šemfid, ki pomeni dobrodošlo sredotežno postojanko za porečje zgornje in srednje Krke. Vzhodni ogel nima svojega večjega tržnega središča, marveč je nadomestilo zanj v Celovcu, ki je odmaknjen v geometrično središče celotne kotline. Zanimivo je, da je v starem veku tudi vzhodni ogel imel svoje vodilno tržno naselje; to je bila Juenna, postavljena ob južni rob Podjunske ravnine, kjer se v bližini razhajajo poti čez Mežjsko dolino proti Savinji in Dravskemu polju, v Labotsko dolino pa čez Železno Kaplo k Ljubljanski kotlini. Virunum v severnem delu Gosposvetskega polja je bil takorekoč predhodnik današnjega Šemfida, med tem ko je Beljak prevzel dediščino po starem vodilnem naselju Santicum. Samo podjunski predel se potemtakem ni držal stare dediščine, marveč se je moral zadovoljiti s Celovcem, dasi je bil postavljen v sredini kotline. Da je ohranil Celovec prevladujočo vlogo kot mesto tudi za podjunski predel se razvidi že po dejstvu, da se v njem ni razvilo nobeno znatnejše mesto. Dekoncentracija pa je pustila svoje sledove tudi v prometni geografiji: Izhodišče stranskih železnic za Labotsko in Mislinjsko dolino se je preložilo v bližnji med gorovjem ugodno ležeči Dravograd, a ozkotirno železnico po Belski dolini do Železne Kaple so zgradili od neznatne postaje v Sinči vesi.

Celovec spada tedaj po svoji celotni vlogi v predel Slovenske Koroške, katere jedro leži v Podjunji, v Rožu ter v osredju Celovške kotline.

Anton Melik

Vse cenjene naročnike prosimo, da nam oprostitijo neredno izhajanje, ki je nastalo vsled odpovedi s strani tiskarne.

V novem letu bomo izhajali redno 15. vsakega meseca.

Uprava.

Naseljevanje rajhovcev na Koroškem v dobi senžermenske Avstrije

Prvo naseljevanje Nemcev s severa na Koroškem se je pričelo, ko je bavarski kralj Thassilo III. premagal karantanske Slovence. Zgodovinarji omenjajo prvo nemško naselbino leta 824. Nato se je naseljevanje stopnjevalo s pomočjo cerkve. Predvsem so germanizirali nemški duhovniki, širitelji katoliške vere.

V dobi fevdalnega sistema pa so pridobili na svoji moči graščaki in veleposestniki, ki so bili sami tujci, katerim so nemški vladarji izročali v last obširna ozemlja slovenske Koroške. Ti fevdalci so vsled svojega gospodarskega položaja izkoriščali slovensko delovno ljudstvo in potom svojih nastavljenecv vršili germanizacijo koroških Slovencev. Med drugimi so to bili: knez Liechtenstein v Rožeku, Egger v Hodišah, grofi Helldorfi v velikovškem okraju, Wittgenstein in Voith v Rožu, grofi Thurni v Železni Kapli in Pliberku, Helldorfi v Rožu, knezi Rosenbergi v Podjuni, von Kevenhüllerji v Podjuni, grofi Kühnburg v Ziljski dolini itd. Tako v avstrijski monarhiji kakor v povojni avstrijski republiki so imenovani fevdalci nameščali za svoje uradnike, upravitelje in gozdarje skoro samo Nemce, med katerimi so bili tudi številni rajhovci. Le za navadna dela v gozdu in na polju so zaposlili domače ljudstvo, ki so ga z vso silo potujčevali. Tako so prihajali v popolnoma slovenske kraje upravitelji, gozdarji in graščinski uradniki, ki o slovenskem jeziku niso imeli niti pojma in se ga tudi niso naučili, ker se graščaki in veleposestniki niso ozirali na prebivalstvo temveč so od svojih nastavljenecv celo zahtevali, da ne smejo z ljudstvom občevati v domačem slovenskem jeziku. Poleg tega pa so fevdalci dajali zemljo v zakup in s tem ustvarjali gospodarsko odvisnost

slovenskega prebivalstva ter po tej poti tudi vršili germanizacijo slovenskega delovnega ljudstva.

Ko so Avstrijci v oktobru 1920 pri imperialističnem plebiscitu na Koroškem z raznimi manipulacijami dosegli večino in je Slovenska Koroška ostala v mejah senžermenske Avstrije, so se šovinisti in velenemci ter vse nemške stranke, združene v takoimenovanem koroškem „Heimattienstu“, ki se je leta 1924 prekrstil v „Kärntner Heimatbund“ vrgle na sistematično in čimprejšnjo nasilno germanizacijo koroških Slovencev. Sam deželni glavar dr. Lemisch je po plebiscitu na prvi seji deželnega zbora v Celovcu izjavil, da imajo koroški Nemci za germanizacijo Slovencev in za likvidacijo koroškega vprašanja časa le še dobo ene generacije.

Organizirali so sistematično in množično naseljevanje rajhovcev, katero je vodila predvsem realitetna posredovalnica (Bodenvermittlungsstelle) Heimattiensta. Centrala za naseljevanje rajhovskih Nemcev na Koroškem se je nahajala v Berlinu v društvu „Volksbund“, pri kateremu je imel vodilno vlogo dr. Steinacher, organizator nemške plebiscitne propagande v korist Avstrije in že tedaj posredovalec med Volksbundom iz Berlina in koroškim Heimattienstom. Poleg Volksbunda pa je naseljevanje financiralo društvo Südmark Schulverein, ki je delovalo skoro v vseh občinah senžermenske Avstrije in nabiralo denarna sredstva ne samo v rajhu temveč tudi v Avstriji za germanizacijo koroških Slovencev in drugih Slovanov. Milijske vsote za izvajanje vsenemškega imperializma v tej smeri in germanizacije na Koroškem so se nakazovale preko Heimstättenbanke in

Südmärkische Volksbank pozneje pa po Süddeutsche Bank v Gradcu. Dolga leta je bil blagajnik društva Schulverein hitlerjevski odlikovanec dr. Martin Wutte, ki je na občnem zboru tega društva na Koroškem priznal, da so bile ogromne vsote uporabljene v to svrhu in pa v svrhu organizacije „kulturdeutscherjev“ v Jugoslaviji.

Koroški šovinistični voditelji Heimatbunda s Kaibitschem na čelu (posebno prof. J. Perkonig, glavni poslovodja Maier Kaibitsch, poznejši SS Standartenführer, nadalje dr. Paschinger, dr. Graber, dr. Martin Wutte, dr. Rumpold in drugi) so vršili v rajhovskih časopisih obširno propagando, da zainteresirajo rajhovske Nemce za naselitev na Koroškem. Številni tozadevni članki so bili objavljeni v „Deutsche Tageszeitung“. V omenjenem časopisu je objavil tudi rajhovski priseljensec na Koroškem W. Hahn iz Celovca članek „Nemška južna marka (Koroška) in njene možnosti nemške naselitve“. V tem članku je W. Hahn že pred letom 1930 opisal ugodne pogoje, ki jih je za naselitev rajhovskih Nemcev ustvaril Heimatdienst pod vodstvom Maier Kaibitscha in Rauperta. Izrecno je omenil, da sta imenovana pripravila v svoji veliki dalekovidnosti ugodna tla za naselitev rajhovcev, ki imajo nalogo, da z nemškim duhom prepojijo slovensko kmečko prebivalstvo južne Koroške in v pravem pomenu besede opravljajo delo „resničnih pionirjev nemške kulture“. Hahn je v članku priznal, da trenutni načrt predvideva naselitev najmanj tisoč rajhovskih družin v slovenskem ozemlju Koroške ter da se je v zadnjih letih tozadevno doseglo odlične uspehe. Na Koroškem da zadostuje naseljencu iz rajha znesek 10.000 mark za ustvaritev zavirljive eksistence, medtem ko mu je v prekomorskih državah potrebno najmanj 20.000 M. Hahn izrecno poudarja, da podpira deželni kulturni svet Koroške naseljeva-

nje rajhovcev, da jim nudi tudi denarno podporo ter dobavlja žito za setev in gnojila po zelo nizkih cenah s posebnimi olajšavami glede plačila. Kot primer je Hahn navedel rajhovskega naseljence, ki je kupil poleti 1926 posestvo, ki je obsegalo 55 johov zemljišč in 30 johov gozda za 36.000 šilingov. V par letih pa je prigospodaril že 30 odstotkov vsega inventarja in je imel še za 10.800 šilingov poljedelskih pridelkov na prodaj. Posebno je hvalil Hahn požrtvovalnost in skrb celovškega Heimatbunda za naselitev rajhovcev na Koroškem in njegove zasluge.

V času od 28. maja do 19. junija 1930 je bival na Koroškem gospodarski strokovnjak in profesor na kmetijski šoli v Frenkenbergu v Nemčiji Schmalhorst. Bil je poslan iz berlinske centrale, da na licu mesta prouči vse možnosti za naselitev rajhovcev. Že pred tem pa je Heimatbund izdal knjigo „Kärnten als Siedlungsland“, s katero je vabil rajhovske naseljence na Koroško. Knjiga je bila namenjena le nemškemu propagatorjem v rajhu in kandidatom, ki so se odločili za naselitev na Koroškem.

V to dobo pade tudi tiskovna konferenca v Porečah, 21. junija 1929 na kateri sta generalni tajnik Heimatbunda M. Kaibitsch in znani celovški profesor dr. Martin Wutte, koroški ideolog nemškega imperikalizma in nacizma govorila časnika-rem iz rajha o potrebi naselitve rajhovcev na slovenskih kmetijah na Koroškem in namestitev nemških duhovnikov iz rajha na slovenskih farah. Ob tej priliki sta hvalila tudi škofa dr. Hefterja, češ da ima za naselitveno akcijo popolno razumevanje in da podpira tozadevno propagando Heimatbunda.

Poleg Heimatbunda pa je skrbel za naseljevanje rajhovcev še „Deutsch — österreichischer Volksbund“, ki je imel glavni sedež za Nemčijo v Berlinu, za Avstrijo pa na Dunaju. V avstrijskem Volksbundu

je imel glavno besedo bivši zvezni avstrijski kancler Streeruwitz, znan gospodarski strokovnjak, ki je pripadal avstrijski krščansko - socialni stranki. Volksbund je imel svojo podružnico tudi za Koroško v Celovcu in je bil podpredsednik podružnice prav tako krščansko-socialce dr. Rokitansky. Številne rajhovske naselitve na Koroškem grejo na račun bivšega zveznega kanclerja Streeruwitza. Tudi glavno glasilo avstrijske krščansko-socialne stranke Reichspost na Dunaju je zagovarjala naselitev na Koroškem. Iz tega vidimo, da niso bili samo velenemški krogi za to akcijo temveč so tudi avstrijski krščanski socialci 100 odstotno sodelovali pri izpodrivanju našega človeka z njegove zemlje.

Že leta 1928 je bilo ustanovljeno društvo rajhovskih naseljencev na Koroškem. Skupno z merodajnimi činitelji v Nemčiji je bil v novembru 1930 izdelan posebni naselitveni načrt, po katerem so dobivali rajhovci podporo iz Nemčije in od avstrijskih društev in sicer je dobil vsak naseljenec podporo v znesku 30 odstotkov vrednosti kupljenega posestva, za ostalo kupnino pa dolgoročen kredit po 2 odstotka. Poleg omenjenih institucij sta naselitev izdatno podpirala tudi nemška vlada in „Gustav Adolf-Verein“ v Nemčiji. Naselitev pa se ni omejevala samo na Slovensko Koroško, temveč tudi na obmejni pas na štajerskem ob jugoslovanski meji. Iz poročil o upniških sestankih „Süddeutsche Bank“ v Gradcu, naslednice Heimstättenbanke in Südmärkische Volksbank, je razvidno, da je naseljevanje na štajerskem podpirala v prvi vrsti ta banka, ki je bila lastnica zemljišč in gozdov v vrednosti nad 700.000 šilingov v št. Ilju. S pomočjo te banke in Schulverein Südmarke so rajhovci ob avstrijsko - štajerski - jugoslovanski meji pokupili do leta 1930 že 41 slovenskih posestev s 1849 orali zemljišč in naselili 170 družinskih članov.

Toda glavno naseljevanje se je vršilo v Slovenski Koroški. Koncem leta 1930 je bilo na Koroškem naseljenih 109 rajhovskih družin z nad 300 člani. Samo v letu 1930 je prišlo na Koroško 33 novih rajhovskih družin, ki so pokupile 359 oralov zemljišč, tako da je bilo do l. 1930. v posesti rajhovcev 4814 oralov zemljišč v vrednosti 5,246.400 šilingov.

Značilen je bil tretji občni zbor rajhovskih naseljencev v Celovcu, ki se je vršil 11. februarja 1931 pod vodstvom koroškega Heimatbunda. Na tem zborovanju sta imela glavne referate stotnik Maier Kaibitsch, glavni tajnik Heimatbunda, in koroški Nemeč direktor Raupert. Raupert je poročal, da je bilo do l. 1930 naseljenih 100 samostojnih kmečkih družin, 3 trgovske družine, 4 najemniške družine na kmečkih posestvih, 2 družini pa sta kupili posestva s tujsko prometnimi napravami. Vsi ti so prišli iz rajha in so bili večinoma protestanti. Pri teh rajhovskih družinah je Heimatbund naselil še večje število tako imenovanih praktikantov, t. j. kandidatov, ki so nameravali kupiti posestvo na Koroškem, ki pa so se prej hoteli osebno spoznati s koroškimi razmerami. Direktor Raupert je končal svoje poročilo na občnem zboru z besedami: „Vi, rajhovski naseljenci, delate tukaj na Koroškem kot nemški pionirji na južni meji naše velike domovine.“

Predsednik zveze rajhovskih kmetov na Koroškem, kapitan v. Böhm-Bezing je orisal zasluge leta 1930 umrlega nemškega generalnega konzula v Celovcu legacijskega svetnika Haasa, ki je posvečal naseljencem veliko pažnjo in skrbel za financiranje naselitve. Haas da je vedno poudarjal, da morata Avstrija in Nemčija skleniti carinsko unijo in se preko nje združiti v mogočno veliko Nemčijo. Böhm-Bezing je bil tedaj že več let naseljen na Koroškem in se je izkazal kot eden najbolj agil-

nih vsenemških agitatorjev na Koroškem. Še bolj odkrito pa je označil naloge rajhovcev na Koroškem rajhovski naseljenec major v pokoju Küchler, ki je poudaril, da je prva naloga rajhovcev na Koroškem potujčevanje in čimprejšnja germanizacija dežele. Naseljenci da hočejo v smislu izročil koroških Freiheitskämpferjev od 1919-20 za nemštvo živeti in če potrebno, tudi umreti, posebno pa da pripravijo ugodna tla za čimprejšnjo združitev Avstrije z Nemčijo. Značilen je bil tudi govor glavnega tajnika Maier Kaibitscha, ki je opisal delo Heimatbunda, da še nadalje preskrbi denarna sredstva za naseljevanje.

Ves potek občnega zbora je torej bila vsenemška manifestacija za čimprejšnjo priključitev Avstrije k Nemčiji. In tako so se vrstili leto za letom občni zbori rajhovskih naseljenecv pod vodstvom koroškega Heimatbunda. Teh zborov pa so se udeleževali avstrijski vodilni krogi. Tako sta leta 1931 prisostvovala deželni glavar Kernmayer in zastopnik finančne deželne direkcije v Celovcu in celo zvezni minister z Dunaja je poslal opravičilo, da se na žalost ne more udeležiti občnega zbora. Z njimi pa so bili na občnem zboru nemški konzuli v Celovcu in delegacije zemljiških posestnikov iz rajha. Na teh občnih zborih seveda nikoli tudi ni manjkalo zastopnikov deželnega kulturnega predhodnika kmečke zbornice.

Če pregledamo seznam, kakšne ljudi je Heimatbund s sodelovanjem Schulvereina Südmarke in avstrijskega Volksbunda naseljeval na Koroškem, vidimo, da so bili to večinoma ljudje prepojeni z vsenemško in nacifašistično ideologijo, predvsem številni upokojeni rajhovski oficirji, ki so prišli na Koroško s posebno nalogo, da ustvarijo iz Koroške postojanko za vsenemško propagando priključitve Avstrije k Nemčiji, za nacifašizem v bodočnosti. Med naseljenci najdemo že prej imenova-

nega kapitana nemške vojske v pokoju Böhm-Bezing, major v pokoju Küchler, Ritter v. Hausen, dr. Wolfgang von Reyher iz Selters-Westerwald bei Wiesbaden v Nemčiji, Helmut von Reinsdorf iz Stettina, ki je bil poročnik v pruski vojski itd. itd. To se je o prvi priliki pokazalo za časa nacističnega puča leta 1934, ko so ravno ti rajhovski naseljenci bili vodje nacističnih pučistov. Prej omenjeni Helmut von Reinsdorf na primer je vodil nacistične pučiste pri Dobrli vesi. Na svojem posestvu, bivšem Richterjevem posestvu v Repljah pri Pliberku, ki ga je kupil leta 1930, je imel skladišče orožja in municije ter celo mitraljeze skrite. Pred naselitvijo na Koroško je bil član Stahlhelma in zveze rajhovskih oficirjev ter je tedaj že simpatiziral z nacifašistično ideologijo. Na razpravi 9. oktobra 1934 v Celovcu je priznal, da je dopisoval z Hitlerjem in je predložil tudi originalno izjavo Hitlerja sodišču, glasom katere mu Hitler sporoča, da bo tudi Slovenska Koroška v slučaju priključitve Avstrije k Nemčiji pridružena k veliki Nemčiji.

Podal sem samo zelo nepopolen in kratek obris, kako je koroški Heimatbund potom naseljevanja rajhovcev na Koroškem nasilno skušal izpodriniti Slovence in čimprej ponemčiti deželo. Pri tem je imel posebno v času velikih gospodarskih kriz in zastoja trgovine z živino in poljskimi pridelki, kar vse je tlačilo koroško delovno ljudstvo v slovenskem delu Koroške, lahko delo, posebno že, ker je nemška uprava Koroške nalagala slovenskemu ljudstvu visoke davke in so nemški denarni zavodi, pri katerih so bili slovenski kmetje zadolženi, po navodilih Heimatbunda neusmiljeno gnali slovenska posestva na dražbo. Pri vsaki dražbi pa je poskrbel Heimatbund že vnaprej kupca iz rajha, ki se je nato naselil na slovenskem posestvu. Tako je na primer nemški Kreditverein v Velikovcu v letu

1930-31 imel na prodaj kar 50 posestev in se je začetkom meseca marca 1931 obrnil na bivšega avstrijskega poljedelskega ministra Thalerja, da naj bi na teh posestvih, ki merijo vsako povprečno 30 ha in ki pridejo na dražbo, poskrbel za naselitev Nemcev. Povprečno ceno za ha je določil Kreditverein s 1000 šilingi.

Ob teh ugotovitvah je jasno, da je bil namen naselitvene akcije rajhovcev predvsem ta, da bi izpodrinili slovenskega avtohtonega kmeta in ponemčili slovensko zemljo. Kljub temu pa so vsi koroški nemški šovinistični manjšin. politiki in publicisti dosledno zanikali, da bi ta akcija imela namen ponemčevanja in so naselitev rajhovcev utemeljevali s splošno gospodarsko krizo in z večjo

vrednostjo marke, ki je nudila rajhovskim naseljencem „še goťove izgledje pri nakupu zemljišč na Koroškem“. Ta izgovor so ponavljali avstrijski politiki tudi v zadnjem času in ga bodo tudi v bodoče. Zato je danes in v bodoče še prav posebno potrebno, da posvetimo vso pažnjo raznim posredovalnicam za nakup zemljišč, ki ob naraščajoči gospodarski krizi spet začenjajo s svojim delom. Načrt germanizacije naše zemlje v dobi ene generacije se našim nasprotnikom ni posrečil! Naša dolžnost, da preprečimo, da se ne bo uresničil tudi v tej generaciji, da bomo našo zemljo predali neokrnjeno v roke našim potomcem, kakor smo jo sprejeli iz rok naših očetov.

—er

ANTON KOVAČIČ:

KNEŽJI KAMEN

Iz še neobjavljene razprave „Ustoličenje koroških vojvod. Pregled in pretres najvažnejših razlag“.

I.

Ako potuješ dobro uro od Celovca proti severu na Gosposvetsko polje, prideš na vznožje Šenturške gore (1018 m), ki se je imenovala nekdanj „mons Carantanus“, kjer leži na vrhu in ob pobočju kakih 50 m visoke terase neznatna vas Krnski grad. Na nekdanji palatinski grad spominja le še cerkev, ki je bila nekoč kapela tega gradu. Temeljni zidovi gradu in grajskih utrdb so še skriti v zemlji. Tu si v središču stare Karantanije. Ta pokrajina je bila važna v vseh dobah koroške zgodovine. Blizu krnskega grada so imeli že Kelti večje selišče. Iz tega se je razvil pod Rimljani Virunum, glavno mesto Notranjega Norika. Pozneje je bilo tu središče slovenskega ozemlja. Zelo verjetno je, da so imeli v Krnskem gradu že prvi slovenski vojvodi svoje bivališče. Zgodovinskih podatkov o tem sicer ni, ali zani-

mivo je, da omenja koroška pripovedka o boju z zmajem vojvoda Karasta (Gorazda), o katerem poroča, da je vladal s Krnskega grada deželo (Rappold, Kärntner Sagen, št. 1). V bližini Knskega grada je znana cerkev Gospe Svete, kjer je deloval škof Modest, ki je prišel na Hotimirjevo željo v deželo, da bi utrjeval kristjane v veri, poučeval duhovnike in ustanavljal cerkve.

Knežji kamen je spodnji del polomljenega rimskega stebra in je stal blizu cerkve Krnskega grada. Najbrž so ga dobili kar na mestu, kjer je bila v rimski dobi naselbina ob cesti iz Ogleja v Virunum. Postavili so ga s kaneliranim stebrom v zemljo. Plošča, ki je steber pokrivala, ima v premeru približno 87 cm, steber pa 65. Kamen je stal približno 150 korakov od cerkve proti severozahodu na nekem obronku med polji. Na to mesto ga je prestavil posestnik zemljišča okoli leta 1830., ne ve se pa natančno, kje je stal poprej. Že takrat je bil kamen zelo poškodovan, ker je bil izpostavljen vsem vremenskim neprilikom. Sledovi na plošči

vklesanega grba se še poznajo. Grb v obliki, ki jo kaže knežji kamen, je prvi uporabljal koroški vojvoda Ulrik I. 1248, torej ni mogel nastati pred tem časom. Gornja plošča se je razpočila v dva dela, ki ju vežeta dve železni sponi. Kakor misli dr. Pavel Puntschart (*Herzogeinsetzung und Huldigung in Kärnten*, Leipzig, 1899, 12) je stal kamen prej na neki njivi pod Krnskimi gradom na Gosposvetskem polju, drugi pa trdijo, da je stal prvotno na jugovzhodni strani terase. Gotovo je to pravilno, ker ni verjetno, da bi bil kmet zavlekel težki kamen iz doline na hrib. Saj pravi tudi opat Janez Vetrinjski v svoji knjigi „*Liber certarum historiarum*“ (Knjiga resničnih zgodb), da je stal kamen na vznožju Šenturške gore v bližini cerkve Sv. Petra. Lastnik kamna Jakob Vrabl, p. d. Jakelj, je odstopil spomenik Zgodovinskemu društvu v Celovcu. Leta 1870. je stal pod obokanim hodnikom deželnega dvorca v Celovcu, nato so ga pa postavili v dvorano z grbi v tem poslopju. Sedaj stoji v veži celovškega muzeja. Imenovali so ga prvotno samo kamen ali kmečki stol (pauern stuell), označbo „knežji kamen“ je našel Puntschart najprej v neki knjigi Martina Zeillerja iz l. 1632. Imenuje se pa tudi „Tisch“ Kaiser - ali Herzogstisch, in kot miza se tudi prikazuje na starih slikah, bakrotiskih in lesorezih. Na kamen je bila namreč položena velika kamenita plošča, ki je še v začetku 19. stoletja baje slonela na zunanjem zidu cerkve v Krnskem gradu in se potem izgubila. Najbrž so hoteli s ploščo le zavarovati kamen pred vremenskimi vplivi.

Kakšen pomen ima umeščanje koroških vojvod pod milim nebom pri knežjem kamnu?

Puntschart pravi, da izraža vojvoda, ko stopi na kamen svojo trdno voljo, da hoče zvesto izpolnjevati svoje vladarske dolžnosti. Jakob Grimm (*Rechtsaltertümer*) in drugi avtorji poročajo, da je na Švedskem o priliki vzdiganja kralja na ščit, stopil kralj na kamen. Dr. Emil Goldmann (*Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter in den slovenischen Stammesverband*, Breslau, 1903, 69) pa misli, da je bil knežji kamen nekoč oltar, pri katerem so sprejeli tujega vojvoda v slovensko narodno skupnost. To se je zgodilo na ta način, da je knez sedel ali stopil na kamen. Goldmann omenja semitske kulturne kamne. Kdorkoli se jih je dotaknil, je prišel z Bogom v stik.

Goldmannovo mnenje, da je bil knežji kamen prvotno oltar poganskih Slovencev, bi potrje-

vala koroška pripovedka, v kateri se omenja slovanski poganski oltar, ki je bil postavljen blizu vasi „Möllbrücken“. Tam stoji kapela, ki je posvečena Sv. Magdaleni. Tu so rastle nekdanj tri močne lipe, kojih častitljiva starost je spominjala na slovansko dobo. Slovanom so bile lipe svete. Tu so žrvovali bogovom in sprejemali njihova povelja. Na tem mestu so koroški Franki premagali Slovane v krvavi bitki in podrli poganski oltar, okrog katerega so se zbrali Slovani, ker so pričakovali pomoč od njega. (Rappold, *Kärntner Sagen*, št. 86).

Dr. Georg Graber (*Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg*, Akad. d. Wissenschaften, Dunaj, 190 zv. 92. sl.) je mnenja, da ima Goldmann prav, če označi sedenje na kamnu za sprejemni običaj, zanika pa, da bi bil kamen nekdanj poganski oltar, ker nima ceremonija nobenih izrecno sakralnih elementov. Ta njegova trditev pa je napačna, ker spadajo preoblačenje, prižiganje grmad, trikratno obkroženje knežjega kamna, uporaba rdeče barve i. t. d. gotovo k sakralnim obredom poganske dobe. Saj ravno Švabsko zrcalo (*Schwabenspiegel*, zbirka pravnih določb iz 13. stol.) poudarja sakralni značaj običaja, ko poroča, da peljejo ljudje vojvoda trikrat okoli kamna prepevajoč slovenske pesmi, v katerih slavijo Boga, ker jim je dal vojvoda po njihovi želji. Sicer pa pravi Graber sam, da je po vsem svetu, tudi v stari Evropi, razširjeno češčenje kamnov. Po germanskem naziranju prebivajo v kamnih duše umrlih. Potem navaja primer iz indijskega in estonskega narodopisja ter iz švedske zgodovine o uporabi kamnov pri različnih prilikah. Nadalje omenja, da so se tudi sodne seje vršile pri kamnih, s čimer se poudarja trdnost sklepa in da so Nemci tudi zaobljube polagali na kamnih. Iz tega sklepa, da stoji knežji kamen na starem sodnem mestu (Dingstätte) in da je misliti, ako čitamo o prisegi na kamnu, na običaj, ki so se ga tu in drugod pri sodnih zborih (Dingversammlungen) držali. Iz vsega tega se vidi, da smatra Graber ustoličenje za pristno nemški običaj. Za primere iz slovanskega narodopisja se ni brigal. Pač pa mora tudi on priznati, da kažejo kamni, pri katerih so se vršila zborovanja, na stara kulturna središča in da so po nazorih poganske dobe izrekli sodbe na svetih krajih, kjer so žrtvovali bogovom. Tudi v knjigi „*Volksleben in Kärnten*“ (Leykam, Gradec 1934) pravi Graber, da je prisega na kamnu

najbolj znana oblika starogermanske rotitve. Ali Graber ni navedel niti enega primera iz nemške zgodovine, iz katerega bi izhajalo, da so tudi Nemci ustoličevali svoje kralje in vojvode pri kamnih; to pa zato, ker takih primerov ni. Mi pa lahko s popolnim prepričanjem trdimo, da je običaj slovenski, ker je nastal v Karantaniji, kjer je bilo prebivalstvo slovensko, ker so se pri ustoličenju uporabljali elementi, ki izvirajo iz slovanskega narodopisja in ker so se v dvogovoru posluževali slovenskega jezika. Tu-

Predno ženejo živino k vodi, ali predno jo sami pijejo, vržejo tri, štiri kamenčke v vodo.

Pri vseh vzhodnoslovanskih narodih najdemo kamne, ki jim izkazujejo posebno čast. Bolj redki so kamni, katerim pripisujejo posebno zdravilno moč pri različnih boleznih. K takim kamnom prinašajo ljudje darila, ko platno, prejo i. t. d. (Dimitrij Zelenin, Russische Volkskunde, Berlin 1927).

V vasi Ostra v ljubiškem okraju imajo kamen, ki ga imenujejo „svetinja“. Visok je pri-

„Jurček v krogu otrok“, prizor iz Klinarjeve operete „Miklova Zala“

di če bi južni Slovani ne poznali primerov češčenja kamnov, bi se ne moglo trditi, da ustoličenje ni slovenski običaj. Ali takih primerov je dosti, saj navajamo samo nekatere.

Puntschart že je opozoril na Helmolda, ki govori v svoji kroniki o prisegi Slovanov pri kamnih. (I, c. 83) Tudi narodopisje južnih Slovanov jih pozna. Pri Gradačcu, na poti med Gradačcem in Gračanico, je kamen, h kateremu hodijo bolni ljudje, da bi tam ozdraveli. Najprej gredo trikrat okoli kamna, potem pa se deajo ali ležejo nanj. Pred odhodom položijo nekaj novcev h kamnu. (Emil Lilek, Vjerske starine iz Bosne in Hercegovine, Glasnik zemaljskog muzeja u B. i Hg. 1894, 273.) Kamnom pripisujejo čistilno moč. Ako je voda nečista, vržejo v njo določeno število kamnov in izlijejo nekaj vode, potem je voda spet čista.

bližno $\frac{1}{2}$ m in nekaj ožji. V sredini ima zgoraj rupo za skoraj dve pesti. Pri tem kamnu je čuvaj, ki mu je naročeno, da vsak petek zjutraj nalije v globel vode in kadi kamnu. V petkih pridejo bolniki, a če kateri ne more priti, vzamejo za njega malo vode iz vdolbine in mu jo ponesejo na dom. Bolniki pa pijejo vodo iz vdolbine, se umivajo, a mnogi je vzamejo nekaj s seboj, jo vlijejo doma v korito, napolnjeno z vodo, in se v njej okopljejo. Kdor hoče iti k svetinji, prinese od doma raznega cvetja, potem malo belega luka, del svoje obleke ali kaj sličnega in ako je mogoče, da tudi kak novc. Za denar kupi čuvaj kadila. (Sima Trojanovič, Vatra u običajima i životu srpskog naroda, Beograd, 1930, 185).

V vasi Mojsinj istega okraja imajo tudi „svetinjo“, ki stoji na pokopališču. Globel je v

tem kamnu četverooglata in je videti, kakor bi jo bila napravila človeška roka, in je večja ko v Ostri. Običaj je isti, samo da prihajajo v Mojsinji h kamnu v nedeljah, posebno o mlaju. Trojanovič pravi, da so te svetinje na vsak način stari žrtveniki.

Nedaleč od Leskovca na Radočelu je „samozdani“ (nevarni) kamen v velikem kamnolomu. Pri tem kamnu se o veliki suši vrši „bogomolja“. Tu prižigajo voščene sveče in kadijo s kadihom. V prejšnjih časih je čital tu pop svoje molitve (Trojanovič, Vatra, 186).

Vrh Gorjancev stoji skala, ki se imenuje Krvavi kamen. Povest pripoveduje, da so naši ajdovski pradedi na njem darovali mladeniča in njegovo nevesto. (Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Družba sv. Mohorja, Celje 1930, 240).

V vasi Bogorodica se dviga nad cerkvijo hrib, ki se imenuje Pubijin kamen. To ime je dobil radi tega, ker je na njem „pubijin“, — „poboden“, to je v zemljo vtaknjen kamen, približno dva metra visok in podoben stebri. Govori se, da je stal na tem mestu samostan, ki se je imenoval Sv. Todor. Samostan je porušen, ostalo je samo poročilo o njem in ta kamen. Ob gotovem času pridejo jalove ženske iz Bogorodice in drugih vasi in se trikrat zavrtje okoli kamna. Verujejo, da če čarovnija, ki jim škoduje, zgubiti svojo moč in da dobijo potem otroka. Po izvršenem običaju pusti vsaka žena novc ali dva pri kamnu in malo pšenice in košček kruha. (Stevan Tanovič, Srpski narodni običaji v devdeliskoj kazi, Beograd — Zemun, 1927, 43).

Torej tudi jugoslovansko narodopisje pozna kamne, katerim je ljudstvo izkazovalo posebno čast in od katerih je pričakovalo pomoč v svojih nadlogah. Češčenje takih kamnov se je v nekaterih krajih ohranilo do današnjega dne. Južni slovanski primeri potrjujejo Goldmannovo domnevo, da je bil knežji kamen kulturni objekt poganskih Slovencev. Razne okoliščine, posebno trikratno obkroženje kamna, prepevanje nabožnih pesmi, darila ali odkupnina in važni deli poganskih obredov ko preoblačenje, zažiganje grmad i. t. d. nas prepričuje še bolj. Da je bil kamen v resnici oltar, se seveda ne bo dalo dokazati. Skoro gotovo je bil steber del kakega rimskega svetišča, ki je stalo na terasi pod Šenturško goro. Da so se pri ta-

kih svetih kamnih, kjer so se Slovenci zbirali k molitvi, tudi vršili njihovi sodni zbori (veče), je zelo verjetno. Na tem posvečenem mestu se je vršil obred, po katerem je sprejel vojvoda iz rok kmeta, zastopnika naroda, svojo oblast. Prvotno je bila to pogansko-verska slavnost. Po pokristjanjenju pa, ko ljudstvo že ni več razumelo te pogansko-verske simbolike, so prenesli del slavnosti v gosposvetsko cerkev, kjer je sprejel novoizvoljeni vojvoda cerkveni blagoslov.

II.

Kakšni pravni pomen je imelo ustoličenje?

V prvi vrsti hočemo videti, kaj pravijo najstarejši viri.

Po Švabskem zrcalu „ima koroški vojvoda svoje pravice nekoliko od kralja“. Iz tega sledi, da je bil pravi izvor vojvodske oblasti dežela. Kajti ako bi bil običaj uveden šele v času, ko so bili Slovenci že pod tujo nadoblastjo, ne bi bili hoteli nemški kralji deliti nekako svoje oblasti s karantanskimi Slovenci in ne bi jim prepustili tako važnih funkcij pri umeščevanju vojvod. Le ker so Slovenci že prej tako umeščevali svoje vojvode, jim je nemški kralj še pustil pravico soodločevanja, da smejo namreč v deželo poslanega vojvoda slovesno ustoličiti, to je potrditi, ali pa ga zavrniti, če jim ne dopade. Na koncu svojega opisa pravi vrinec Švabskega zrcala: „Nato nastopi vojvoda vse svoje pravice, ki so čast, dostojanstvo in stalež, ki jih gospod in vojvoda dežele po pravici sme zahtevati.“ Tako nam pove „Švabsko zrcalo“ popolnoma jasno, da si je pridobil vojvoda svoje pravice z umeščanjem na knežjem kamnu.

Istega mnenja je tudi Otokar, ki poroča v svoji „Rimani kroniki“ (Steirische Reimchronik) tole: „Vse, kar sem povedal, da se mora zgoditi s knezom, to se je ravno tako zgodilo z vojvodom Meinhardom na Gosposvetskem polju, ko je sprejel poklonitveno prisego in prevzel vojvodino v svojo last.“

Iz poročila opata Janeza Vetrinjskega ponamem to: „Leta 1335. se je podal vojvoda Oton na Koroško, da bi tamošnje zmede uravnal. Korošci so namreč trdili, da noben knez ne more pravnomočno oddajati fevdov dežele ali soditi, če ni bil na slovesen način posajen na njegov knežji sedež.“ V 11. poglavju pa

pravi Janez Vetrinjski: „Ko je vojvoda Albrecht (II.) slišal, da se Ludovik, cesarjev sin, imenuje vojvoda Koroški in grof Tirolski in Goriški, je mislil na ukrepe, da bi mu zabranil napad na Koroško. In ko je ukrenil, kar se mu je zdelo potrebno, je sklenil, da bo pustil sebe in enega svojih nečakov po ravno opisanem običaju povzdigniti na vojvodski stol na Koroškem. (Iz besed, „po ravno opisanem običaju“ sledi, da meni opat Janez tudi ceremonije pri knežjem kamnu, ker dogodkov pri vojvodskem stolu ne opisuje.) Ko pa je prišel čas, da se vrši slavnost, je zapovedal, naj samo njega povzdignejo na prestol, na to slavno častno mesto. In tako se je zgodilo.“

Iz tega vidimo, kakšno važnost je polagal Albrecht na izvršitev ustoličenja. S tem je hotel utrditi svoje pravice do dežele, ki jih bo moral upoštevati celo cesar. Ko je videl, da hoče cesar Ludovik Bavarski (1314 — 1347) deželo pokloniti svojemu sinu, ki je bil poročen z Margareto (Maultasch), se mu je zdelo najbolj primerno, da postavi cesarja pred izvršeno dejstvo. V tem, da je bil ustoličen, torej od naroda priznan, je videl najboljše orožje v boju za Koroško. Vidimo, da je še v času Albrehta II. bilo ustoličenje več kot gola formalnost. Janez Vetrinjski imenuje umeščanje intronizacijo, kar je v pravem pomenu tudi bila.

O pravnem ustoličenju sta že napisala Krek in Babnik razprave, še predno so izšla obširna nemška dela o predmetu. Po dr. Gregorju Krecku (Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Gradec, 1887) je prišel vojvoda v posest knežje oblasti po umeščanju, ki je bilo zvezano na posest knežjega kamna. Narod je prepustil knezu sedež le, ako je sklenil z njim pogodbo in plačal kmetu za prepustitev sedeža odškodnino.

Puntschart (Herzogeinsetzung, 134 sl.) je prišel do teh zaključkov: V ceremoniji ustoličenja se drastično izraža demokratična ideja. Preprosti kmet podeli vojvodu njegovo dostojanstvo. Kmet zavzema torej visoko, vojvodu nadrejeno mesto in o tem so bili vsi prepričani. Tako se je trdilo, da je sprejel vojvoda od kmeta „svojo pravico“ (Otokarjeva kronika) ali deželo v najem (Megiser), da ga je postavil kmet za vojvoda (Ebendorfer). Šele ko je kmet dobil zahtevana zagotovila in ko so mu obljubili

odškodnino, se je umaknil vojvodu in mu prepustil knežji kamen. S tem je vojvodu izročil deželo v posest.

Popolnoma drugo stališče zavzema Goldmann (Einführung, 30 sl.). Pravi namreč, da nastopa vojvoda pri knežjem kamnu kot preprost mož ljudstva, ne kot knez. Radi tega se tu ni moglo vršiti ustoličenje, ampak to je bil pravni akt popolnoma druge narave. Ta obred je imel prvotno namen, uvesti nemškega vladarja v narodno zvezo koroških Slovencev. V času, ko je prvič nemški knez prevzel vladno deželo, v kateri so bivali večinoma Slovenci, je prav lahko moglo veljati naziranje, da se mora sprejem nemškega vladarja v politično zvezo slovenskih plemen tam vršiti, kjer je bilo v poganskem času središče dežele, z uporabo tistih kulturnih oblik, ki so se še ohranile.

Puntschartova razlaga je pravilna. Po Goldmannu naj bi bil obred pri knežjem kamnu samo verskega in privatnopravnega, ne pa tudi državnopravnega pomena, ki ga je po njegovem mnenju imela le ceremonija pri vojvodskem stolu. V resnici si je pa pridobil vojvoda svoje pravice do dežele le pri ustoličenju in sicer s tem, da je sedel ali stopil na knežji kamen. Pri knežjem kamnu si je pridobil svoje pravice, pri vojvodskem stolu jih je pa že izvrševal. Goldmann ima prav, ako poudarja verski značaj obreda, ki se še v 13. stol. izraža v vprašanju po krščanski veri vojvode in v posvetitvi v cerkvi. Čeravno kažejo nekateri deli obreda n. pr. trikratno obkroženje kamna, da je bil vojvoda, kakor pravilno trdi Goldmann, simbolično sprejet v slovensko narodno skupnost, vendar se ne sme prezreti državnopravnega pomena ustoličenja, da namreč sprejme vojvoda oblast iz kmetovih rok.

Med tem ko vsi navedeni raziskovalci priznavajo slovenski izvor obreda, ga smatra Graber (Eintritt, 50 sl.) za nemški običaj. Graber zanika, da bi pomenila ceremonija pri knežjem kamnu ustoličenje, zato tudi ima njegova prva razprava o stvari naslov „Eintritt“. Vojvoda, ki ga je poslal kralj, je prijezdil v deželo in privolil, da ga narod pri knežjem kamnu sprejme in pozdravi. Vse, kar se je tam zgodilo, nam podaja sliko starogermanskega sodnega zborovanja, pravi Graber. Sicer pa ni dosleden. Enkrat reče, da knez prevzame oblast z obkroženjem kamna, drugič spet, da

stopi vojvoda na mesto sodnika stare ljudske skupščine, ne da bi mu ta izročal oblast kot zastopnik ljudstva. Pravi tudi, da se nobena poteza teh ceremonij ne da razlagati z ozirom na nekoč na Koroškem veljavno slovansko pravo, ker pravo, ki pride za Koroško v poštev, je bavarsko ljudsko pravo, ki da je na ustavne razmere karantanskih Slovencev zgodaj vplivalo in tu zapustilo trajne sledove. Tudi v knjigi „Volksleben . . .“ poudarja Graber nemški značaj obreda pri knežjem kamnu. Tam pravi, da porablja vrinek v „Švabsko zrcalo“ očitno seznam starejšega in na Koroškem še v 13. stol. izvajanega prava, ki temelji na frankovskih razmerah. Na splošen sklep skupščine, ki je bila pri Krnskem gradu, so vojvodo z velikim veseljem sprejeli in pri knežjem kamnu upeljali v njegovo novo dostojanstvo po deželnem običaju, to je po starem nemškem pravu . . . Novi knez jezdi okoli kamna in stopi potem, ne da bi mu doseđani sodnik dežele izročal oblast, na podlagi kraljevega imenovanja na njegovo mesto.

Na to pripomnim tole: Obred, kakor ga omenja „Švabsko zrcalo“, ni nemška ureditev in ni nastal pod nemškim vplivom. Ustoličenje koroških vojvod je pojav, ki ga med Nemci samimi ne moremo najti nikjer, čeprav so upravljali posamezne pokrajine nemške države številni mejni grofje in vojvodi. Če je običaj nemški, kako da ga niso upeljali Nemci tudi drugod? Tudi ni prišlo v poštev germansko, ampak slovansko pravo, kar dokazujejo tudi slični, četudi ne tako izraziti obredi pri Čehih, Vilcih (pleme polabskih Slovanov) in volitev plemenskega glavarja v Črni gori, kamor vendar ni segal nemški vpliv. Obred pri knežjem kamnu sestoji iz elementov, ki jih pozna narodopisje Slovencev in sploh južnih Slovanov in se da v resnici pojasniti samo na podlagi slovanskih šeg in slovanskega prava. To velja tudi za rabo kamna; nemškega izvora je le podelitev fevdov na vojvodskem stolu. Nemški vladarji so privolili, da se ceremonija še nadalje vrši, ker so si hoteli pridobiti s tem slovansko prebivalstvo, ki bi se naj sprijaznilo z nemško osvojitvijo dežele. Običaj je bil pač že tako utrjen v zavesti slovenskega ljudstva, da tudi nemški oblastniki niso mogli iti preko njega. Ljudstvo je bila tista sila, ki je vedno delovala na tem, da se starodavni obredi ohranijo, ne pa nemška uprava. Če bi bilo umeščeno uvedeno po nemškem vplivu, bi se ne

bilo moglo držati toliko stoletij. Pobuda je prihajala iz ljudstva, ki se je držalo trdno svojih starih šeg in navad. Graberjevo omalovaževanje kmetove naloge nikakor ni upravičeno. Le pogledimo, kako so sodobniki sami sodili o tem, n. pr. cesar Maksimilijan, ki je 29. 12. 1506 poslal iz Linza koroškimi deželnim stanovom pismo, v katerem pravi, da hoče v kratkem priti na Koroško in stari običaj spet obnoviti ter po svojem zastopniku sprejeti fevde od kmeta na Gosposvetskem polju (die lehen von den paurn auf dem Zollfeld zu empfangen).

Jakschevo mnenje o pomenu in izvoru obreda pri knežjem kamnu ni bilo vedno isto. Leta 1902 (Carinthia) je pisal: Karel Veliki ni odstranil, kakor se splošno misli, domačega ljudskega poglavarja. Cesar je kneza imenoval, ljudstvo pa je imelo pravico ga odkloniti in kmet, ki ga je izvolil narod, je izrazil voljo naroda pri knežjem kamnu. V razpravi „Die Edlinge in Karantanien und der Herzogbauer am Fürstenstein bei Karnburg“ (Carinthia I, 1928, 118) pa izvaja, da so svojevrstne in delne napačno tolmačene ceremonije pri nastopu vlade novega vojvoda v Karantaniji očitno nastale v času Karla Velikega. Tu gre v smislu državnega zakona iz l. 789. za svobodne kmete, ki so dobili fevde in smeli nositi orožje. Ti so izvolili sodnika, ki je moral novega vojvoda izpraševati z ozirom na njegovo vero.

To je bil obred, ki naj bi še nekoliko poganskemu narodu predočil pomen krščanstva in je bil tudi sredstvo za pridobivanje privržencev. Tak verski izpit vsakega vojvoda je čisto germanska uvedba. Da se je pri tej priliki slovensko pelo in govorilo, ne dokazuje nič nasprotnega. Ta verski izpit je obstal še dalje, ko je bil že davno nepotreben in v svojem bistvu nesmiseln.

Da bi bil obred pri knežjem kamnu samo verski izpit, kakor meni Jaksch, in nič drugega, nikakor ne drži, čeprav trdi to Jaksch tudi v svoji knjigi „Geschichte Kärntens bis 1335“, kjer vnovič poudarja, da je bila pri izpraševanju glavna stvar, ali je vojvoda dober kristjan, kakor spoznamo to iz poročil Otokarja in Janeza Vetrinjskega. Če pregledamo poročilo Janeza Vetrinjskega, ne moremo trditi, da je po njegovem mnenju pomenila ceremonija samo verski izpit. Saj pravi, da imajo pri povišanju kneza trije momenti simboličen pomen: prvič, da nastopa knez v kmečki obleki,

drugič, da bo zaščitnik sv. vere, in tretjič, da bo pravičen sodnik. Tudi po Otokarjevem poročilu kmet ne vpraša samo, ali je vojvoda dober kristjan, ampak tudi, ali je pravičen sodnik, ali bo mogel preskrbeti deželi varen mir. Jakschevo mnenje v tej zadevi je enostransko.

S popolnim prepričanjem smemo torej ugotoviti,

da je kmet v resnici izročal vojvodu deželo in oblast, v dobi slovenske samostojnosti dejansko, ko pa so izgubili slovenski svobodni kmetje pod tujo vlado svoj položaj in vpliv, več ali manj formalno. Ceremonija pa izraža tudi sprejem tujega vladarja v slovensko narodno skupnost.

DVA IZ LITOSTROJA

Titovi zavodi Litostroj v Ljubljani so svet zase, — čudoviti svet novega časa in novih ljudi. Če stopiš vanj, se na vsakem koraku prepričaš o tem. Oči delavca Litostrojca so uprte v daljo, stisk njegove roke je odločen, krepak. On pri svojem delu ne pozna izmikajočih besed: „ne morem, ne vem če bom uspel...“ temveč le en sam odločen: „BOM!“

Odkar je v septembru 1947 maršal Tito odprl Litostroj in je v njem zažarelo prvo železo, so Litostrojci dobojevali že prenekatero veliko zmago. V bitki za plan so v prvih zmagovitih vrstah. Težka, naporna je bila mnogokrat ta bitka. Treba je bilo silno napeti moči. Litostrojci so to storili. Informbiro... Delavcu Litostrojca je izsilil samo pomilovalen nasmeh. Še krepkeje so se napele mišice na močnih rokah. Žareča lava je napolnila nove modele velikanskih oblik. To je bilo rojstvo novih polnojarmenikov, regulatorjev, žerjavskih mačkov in ogromnih turbin za nove hidrocentrale... Vrste udarnikov, nagrajencev in odlikovancev so daleč presegle stotino. To je bil odgovor Litostrojcev na klevete Informbirojevcev.

Livar France Gros je eden iz zmagovite čete Litostrojcev. Prišel je v Litostroj, ko se je ta šele porajal, ko velika livarska peč še niti ni bila dograjena. Pomagal je pri gradnji, pri prvih delih, danes pa je povezan z Litostrojem s tisočeriimi tesnimi vezmi...

Dvainštirideset let že dela v svoji stroki — od 3. julija 1907. Od tistega leta je tudi član sindikata. Delal je v raznih privatnih podjetjih ter bil v prvi svetovni vojni mobiliziran v 17. polk, ki je imel zvonec naslov: Kronprinzregiment. 8 mesecev se je bil na raznih bojiščih ter bil leta 1915 ujet od Rusov. Kot ujetnik je prebredel Galicijo, Ural in Sibirijo. Bil je težko bolan na skorbutu, nekoč je za las ušel smrti pri težki železniški nesreči. Po prevratu se je vrnil v domovino.

Od aprila 1919 je delal v Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani, ki so v glavnem vlivale cerkvene zvonove. Leta 1922 je postal livarski mojster. Toda kljub kvalifikaciji je bil zaslužek pičel. Gros se je oženil. Njegova žena je delala v Tobačni tovarni. Morala sta trdo varčevati, da se nista zakopala v dolgove.

Gros se ob spominu grenko nasmehne.

„O, da, kaj vse si takrat videl v izložbah, ampak delavec na tisto ni smel niti pomisliti. Karadžordževa Jugoslavija je delavce grdo opeharila. Režimi so se menjavali. Vsak je veliko obljubljal, obljub pa ni niti eden izpolnil.“

Gospodje so grdo izmozgavali delavca. V fabrikah so izbruhnili štrajki. Zavedno delavstvo se je uprlo in zahtevalo svoje pravice. Gros je sodeloval pri vsakem štrajku. Bodril je delavce in vzpodbujal omahljiv-

ce. Pri velikem štrajku na Zaloški cesti v Ljubljani je za las ušel smrti.

Leta 1933 so ga vrgli iz tovarne. Dve leti je bil brez posla. Pa saj ni bil edini! Armada brezposelnih je bila brezštevila. Spali so po stopnjišjih, v parkih in v predmestnih hlevih ter beračili pred gosposkimi domovi za košček kruha. Gros se je v tistih letih še nekako rinil. Preživljali so se z ženinimi skromnimi dohodki. Nato se mu je končno posrečilo iztakniti delo v Vršču, kjer mu pa še pičlega zaslužka niso v redu izplačevali. Odšel je v železarno na Jesenice, kjer je bil zaposlen do aprila 1941. Nato pa ga je okupator kot strokovnjaka takoj zaposlil v Št. Vidu. To je bila delavnica v majhnem obsegu, ki je izdelovala samo manjše pomembne izdelke. Gros je bil že takoj od začetka vključen v osvobodilno fronto.

Zvito je pomežiknil.

„Ha, Nemec je bil prepričan, da ga ni pametnejšega od njega, pa smo ga nešteto krat prelisčili. V neposredni bližini Nemcev je bilo najbolj varno ilegalno delo. Vzdrževal sem več vez, zbiral hrano in obleko za partizane, za svojo domačijo sem jim v gozdu pripravil prenočišče ter jih večkrat obvestil, če so bili obkoljeni. Nemci — butice, niso niti sumili. Moja hčerka, Skojevka je pa padla v kašo. Nekoč so jo aretirali kar na kolodvoru, ko se je pripeljala iz Kranja, kjer je delala v Jugočeški. Tri leta je bila zaprta — najprej v Begunjah, nato v Nemčiji . . .“

Danes dela Gros v Litostroju. Vsak dan je med prvimi pri delu in med zadnjimi odhaja. Že v l. 1947., v rojstnem letu Litostroja, je bil na Silvestrovo prvič proglašen za udarnika. Do danes pa je ta častni naziv prejel že četrtič, leta 1948 je bil nagrajen, letos 17. junija pa je prejel Medaljo dela.

Vsak dan od šestih traja njegov delavnik. Ob sobotah popoldne in ob nedeljah pa je prost. Te ure večino-

ma preživi doma na svoji domačiji pod Šmarno goro. Malo dela na vrtu, malo ribari, o, da, seveda, če ne gre s frontovci na prostovoljno delo. Rad seveda tudi čita. Skrbno prebira dnevne liste. Seveda tudi tisto o informbirojevcih. Če ga vprašaš, kaj si misli o tem se nasmehe:

„Kaj neki naj bi mislil drugega, kakor vsak pameten človek. Naj regljajo, če hočejo, — mi bomo pa delali!“ In sproži svoje močne roke, na katerih so napete mišice podobne jeklenim vrvem.

Tudi Peter Pertovt dela v livarni. Nedavno je s 3 drugimi mladinci dovršil livarski tečaj. Peter je Primorec, doma iz Srednjega Lokovca. Živeli so na skromni domačiji — bajtica, krpa zemlje. Oče je bil samouk-krojač. Šival je sosedom, da je tu pa tam ujel kakšno liro. Sedem jih je bilo. Bedno so životarili. Peter je hodil v italijansko šolo. Če je spregovoril slovensko, ga je učiteljica — fašistka neusmiljeno pretepla. Med narodno osvobodilno borbo so fašisti ubili očeta, ki je pridno delal kot aktivist OF. Kmalu nato je mati od žalosti umrla. Starejše sestre so odšle v partizane. Doma so ostali trije najmlajši prepuščeni sami sebi . . .

Danes dela Peter v Litostroju kot priučen livar. Dela pa tudi v mladinski organizaciji. Mnogo uspehov so že dosegle mladinske brigade, ki stalno tekmujejo med seboj. V preteklem letu je bil Peter od mestnega komiteta nagrajen za delo v mladinski organizaciji.

Tako je v Litostroju . . . Livarna je pred rokom v celoti izpolnila plan, pa tudi drugi oddelki niso mnogo zaostali, čeprav je pomanjkanje materiala znatna ovira . . .

Nenehoma teče žareče železo v nove modele . . . Nenehoma ustvarjajo Litostrojci. Litostroj — tovarna socialistične graditve, pomaga delovnemu ljudstvu Jugoslavije graditi lepšo bodočnost.

IS.

OBISKALI SMO ZILJO

B O G D A N

14. november . . . Temna noč, dolina je zavita v gosto jesensko meglo. Močno pa že pritiska mraz in čutil se je bližnji prihod zime. Po gozdu od Podkloštra proti Straji vasi hiti trojica. Skoraj brez besed hite nekoliko sključene postave po komaj vidni stezi. Od časa do časa počí suha veja pod nogami. Na strajškem zvoniku zadonijo udarci ure. Tri. Prvi se za hip ustavi in polglasno reče: „Tovariša, hiteti moramo“; nato se obrne, si popravi nahrbtnik in že nadaljujejo vsi trije pot, še s hitrejšimi koraki pò ozki stezi v noč. Na razpotju nekoliko pred Strajo vasjo se ustavijo. „Sedaj pa na desno, obiti moramo vas“, daje navodilo prvi in ko hoče nadaljevati pot, ga potegne drugi za rokav:

„Vinko, mi moramo še k strajškemu krojaču!“

„Ne danes, nimamo časa, čez če-

trt ure moramo biti preko ceste. Oglasili se bomo rajši drugič, ko bodo tam zgoraj tla že varna“.

„No, pa gremo“ reče Peter in da obema znak za odhod. Začeli so stopati bolj previdno, kajti bližali so se cesti Vrata — Draščé. Preteklo je 10 minut in že so bili na njej. Šli so kakšnih 50 metrov po cesti, nato pa so krenili na levo čez travnike, v gozd.

„Tako tovariša, kmalu bomo v Draščah in za danes na cilju“, pravi spotoma Vinko. .

„Pa si siguren, da bomo varni pri njem?“ vpraša Peter.

„Saj ga dobro poznam. Bil sem že večkrat pri njem, ko sem bil še v službi. Ne boj se, on je zaveden Slovenec in zanesljiv človek.“

„Vseeno, morali bomo biti previdni“, se oglasi tretji, Vastl po imenu, mlad fant iz Roža na Koroškem. Po

Pogled po Ziliski dolini z zapada proti Dobraču

kolovozu so kmalu dospeli v „ograjajo“, kakor imenujejo travnike nad Draščami, kjer v ograjenih prostorih pasejo vaščani živino, po večini ovce. Od tam so krenili navzdol po hribu in kmalu so zagledali pred seboj v mračnih obrisih hišo z velikim gospodarskim poslopjem. Ustavili so se, Vinko je pristopil bliže k obe- ma in jima dejal:

„Pojdita v hlev in počakajta, jaz pa pokličem Ribiča.“ Tako se je imenoval gospodar po domače. Odšla sta v hlev, kjer je bil zatohel, a zelo topel zrak. Odložila sta nahrbtnika, Vastl je prislonil puško k zidu v kot, Peter pa je obdržal brzostrelko pri sebi. V hlevu, ki je bil velik, so bili trije lepi konji, dva žrebca, pet krav, več ovac, zajcev in kokoši. Vastl je prinesel šop slame in sedla sta na tla. Prižgala sta si cigareto in čakala Vinka. Medtem se je Vinko splazil previdno k oknu hiše, kjer je spal gospodar in potrkal trikrat narahlo na okno. Nobenega odgovora ni bilo. Potrkal je še enkrat, tokrat malo močnejše. Zaslišal se je šum in nekdo je vprašujoč zaklical:

„Kdo je?“

„Jaz sem, Vinko iz Podkloštra, pridite malo v hlev, morava se nekaj važnega pogovoriti.“

„Tako j“ se je glasil odgovor in Vinko je odšel v hlev. Odložil je brzostrelko in nahrbtnik ter sedel poleg tovarišev na slamo.

„No, kako je, ali pride?“ ga vpraša Peter.

„Pride, pride! To se bo začudil, ko nas bo zagledal oborožene!“

Vastl je ponudil Vinku cigareto in mu jo prižgal. Niso še dolgo čakali, ko so se odprla vrata in v hlev je z baterijo v roki stopil gospodar. Zelo se je začudil, ko je zagledal v kotu orožje, toda ni se ustrašil, stopil je bliže in pozdravil.

„Ugasnite, prosim, luč, saj se tudi v lemi lahko pogovorimo“, mu je prijazno dejal Vinko. „Da si boste na jasnem. Vam kar naravnost povem, zakaj gre. Jaz in moja tovariša smo

partizani. Prišli smo, da organiziramo tu v Ziljski dolini osvobodilne odbore in da nam nudite partizanom vso pomoč. Bati se vam ni treba ničesar, ker smo zanesljivi, obenem pa zahtevamo tudi svojo sigurnost. Sicer pa sedaj ni časa, da bi se tu v hlevu razgovarjali. Šli bomo na skedenj v seno in ko boste imeli čas, pridite, da se natančneje pogovorimo. Hkrati Vas tudi prosim za zajtrk.“

„Dobro, pridem“, reče Ribič, „toda do enih popoldne ne bom utegnil, ker vozim deske na Vrata“.

„Tudi dobro, bomo pa dopoldne spali, saj smo potrebni počitka“, reče Vinko.

„Prinesem vam zajtrk ob sedmih“.

„Tako tovariša, sedaj pa na skedenj“, veli Vinko. Dvignili so se, vzeli orožje in nahrbtnike ter odšli za gospodarjem, ki jim je kazal pot na skedenj. Šli so čez lesen mostič, ki veže gospodarsko poslopje s kozolcem. V senu so si izbrali ugodno mesto, odložili so stvari in se zakopali v seno.

Ribič je odšel, partizani pa so kmalu zaspali. Ob 7. uri zjutraj so dobili zajtrk. Zajtrkovali so z velikim tekom, ker so bili zelo lačni. Legli so spet in zaspali. Ob enih popoldne jim je Ribič prinesel lonec juhe, velik kos svinjskega mesa, hleb kruha in sadja. Vsi so bili že zbudjeni, Vinko in Peter sta ležala, Vastl je pa sedel pri lini, odkoder se je videlo po Draščah in okolici. Ribič je odšel in se zopet vrnil, ko so pojedli. Kruh in sadje so pa shranili v nahrbtnikih. Ribič je prisedel k Vinku in Peteru, Vastl je pa zlezal spet k lini in opazoval okolico. Nastala je tišina. Začel je najprej Vinko: „No, sedaj se pa lahko v miru in natančneje pogovorimo. Zakaj gre, v glavnem že veste. Torej prišli smo v Ziljsko dolino, da povežemo tudi ta naslednji kos Koroške v Osvobodilno fronto. Naša naloga je, da ustanovimo krajevne Narodne odbore, da pojasni-

mo ljudem položaj in da organiziramo osvobodilni pokret. Vaša naloga pa je, da tesno sodelujete z nami, da nudite nam in partizanskim edinicam zavetje ter popolno podporo. Sedaj je namreč tista prilika, ki nam daje možnost, da se osvobodimo nacističnega jarma. Tak je torej naš namen. Se strinjate?“ „Strinjam se, toda biti mora dobro izvedeno, da ne bo sovražnik nič sumil.“

„Brez skrbi bodite, urejeno bo tako, da boste varni pred vsakim iznenadenjem. Vi sami skličete najbolj zaupne može v okolici in postavite odbor, nadaljnja pojasnila pa vam bomo dajali preko našega aktivista Lojzeta iz Podkloštra. Saj ga poznate?“

„Seveda ga poznam“ odgovori Ribič.

„Dobro. Sedaj pa še par stvari. Mi bi namreč radi prenočevali danes zvečer v Drevljah pri Podlipniku. Ali bi bili tako prijazni in bi šli k njemu, da pripravi prostor za nas? Mimogrede pa lahko pokličete Jurčevega Hanzija in mu rečete, naj pride sem, da se pogovorimo.“

„Odsvetoval bi vam, da kličete tega človeka sem, ker po mojem mnenju ni zanesljiv, „reče odločno Ribič.“

„Nič se ne bojte! Je zanesljiv, saj ga dobro poznam!“ pravi Vinko.

„Dobro, pokličem ga, toda na vašo odgovornost“.

„Na našo“ odgovorita hkrati Vinko in Peter. Po krajšem razgovoru, ki sta ga imela Ribič in Peter, je odšel Ribič v Drevlje k Podlipniku, zaradi prenočišča. Mimogrede je stopil k Hanziju in mu pojasnil zadevo. Hanzij se je spočelka obotavljal, a je vseeno pristal in obljubil, da pojde takoj na razgovor. Ribič je pri Podlipniku v Drevljah, ki je eden izmed starih zavednih Slovencev preskrbel prenočišče ter ukrenil vse potrebno za nadaljnje potovanje „trojice“ po dolini. Med tem se je razgovarjal Hanzij na skednju s partizani. Dolgo časa so se pogovar-

jali. Hanzij je stalno pritrjeval in jim ugodil na vsako prošnjo. Peter mu je naposled izročil velik zavoj literature za njega in za Ribiča. Ko se je vrnil Ribič in povedal, da je vse urejeno, so se po kratkem posvetovanju ločili. Ribič in Hanzij sta odšla, ostali trije pa so legli, kajti čakala jih je še pot in delo. V hiši pri Ribiču sta se gospodar in Hanzij še dolgo časa pogovarjala o organizaciji, potem pa je Hanzij odšel. Zunaj je močno začel naletavati sneg. Doma je bil Hanzij silno nervozen, hodil je hitro po sobi in stalno pogledoval na uro. Mati in sestra sta ga strahoma opazovali. Ko ga je ena izmed sester vprašala, kaj mu je, se je obrnil in odšel iz sobe. Šel je naravnost v gostilno. Naročil si je četrtinko vina, ga v dušku izpil in odšel k telefonu. Še je okleval, toda kmalu se je oju-načil. Zamahnil je z roko, zavrtel številko in oglasil se je „Sicherheitsdienst“ v Podkloštru.

Medtem je sneg pobelil ceste, travnike in gozdove. Naletavalo je vedno huje. Začelo se je temniti. Po končanem razgovoru je Hanzij odšel domov in se zaprl v sobo. Legel je na posteljo, na hrbet, si podprl glavo in gledal je nepremično v strop. Nastala je trda tema. Pred hišo se je tiho ustavil avto, v veži so se zaslišali koraki in nekdo je potrkal na vrata.

„Herein“ je odgovoril Hanzij in se zdrznil. V sobo so vstopili štirje gestapovci.

„Wo sind die Hunde“ je zarjovel eden izmed gestapovcev, očitvidno njihov vodja.

„Kar za menoj, pokažem vam, imeli boste dober plen“, odgovori Hanzij in se nasmehne kakor izdajalec. Odšli so. Na cesti je stalo več avtomobilov, ki so bili polni policije. Ti so poskakali iz njih in v 10 minutah je bila obkoljena Ribičeva hiša z gospodarskim poslopjem vred. Ravno tisti čas je nesel Ribič partizanom večerjo. Ko je zaslišal korake po dvorišču, je bil postavil lonec

na tla pod klop. Ko je hotel pogledati, kdo je zunaj, so mu med vrati zastavili trije pot. Ribič se jih je zelo ustrašil. Bili so gestapovci. „Bleiben Sie nur drinnen“, reče eden izmed njih, „bo boljše za vas?“ Šli so naravnost v sobo, kjer so začeli preiskovati. Preiskali so vse kote, vsako luknjo, toda našli niso ničesar. Družina je med preiskavo morala biti v sobi in nobeden se ni smel niti ganiti. Ribič je ves prepaden in bled neprestano gledal proti vratom, kdaj jih bodo prignali. Med tem so partizani nič hudega sluteč ležali na skednju. Grupa štirih mož s policijskim psom in vodičem na čelu, ki je dobro poznal zgradbo, se je povzpela čez mostič na skedenj. Vastl je že nestrpno pričakoval večerje, zato je večkrat prisluhnil, ali ne pride morda tako zaželjena jed. Nenadoma je zaslišal rahel šum. Dregnili je Vinka, češ sedaj bomo pa jedli. Že je hotel vstati in zaklicati, meneč, da je Ribič, ko šine močan svetlobni žarek po senu. Vastl se v trenutku zave, kaj se dogaja, hitro pograbi Petrovo brzostrelko in spusti rafal v smer, odkoder je prihajala svetloba. Zaslišal se je krik in dva padca z nekaj sekund razliko. Vastl se je pognal, Vinko in Peter za njim. Vsi trije so skočili hkrati z ostalima gestapovcema skozi veliko odprtino v sneg. En gestapovec je obležal v skednju s prestreljeno glavo. Policija, ki je tvorila obroč, se vsled hitrosti dogodkov sploh znajti ni mogla. Vedeli niso, kdo je njihov, na koga bi streljali. Trije tovariši so jo ubrali naravnost v gozd, ker pa vsled visokega snega niso mogli bežati, so krenili na cesto. Vinko je bil bos, ker je pustil čevlje na skednju in tudi njegov nahrbtnik je ostal tam. Toda na mraz ni niti najmanj pomislil. Policija jim je sledila v gozd, ker pa je vsled močnega naletavanja

snega bila zabrisana pot, so izgubili sled za njimi, ki so jo ubrali naravnost po cesti v Drevlje. Podlipnik jih je že čakal, toda zaradi zasledovanja niso ostali pri njem. Vsakemu je dal seboj nekaj hrane, Vinko pa je dobil tudi čevlje. Poslovali so se in izgubili v temo. Šli so po velikem snegu preko Struge čez edini most Zilje, ki še ni bil zastražen in nato v Borče. Ustavili so se sredi vasi pri neki hiši in narahlo potrkali na vrata. Kmalu je prišla odpirat močna, kakih 40 let stara ženska. Vstopili so, odpeljala jih je v kuhinjo, kjer so odložili stvari in skuhala jim je kave. Zavoljo varnosti so bili kar v temi. Vinko je začel pripovedovati, kaj se je zgodilo in jeli so ugibati, kdo jih je bil izdal. Hana je trdila, da Ribič tega ni storil. Vinko in Peter sta pa trdila, da je tudi mogoče, da bi bil Hanzij izdajalec. Dolgo so ugibali, a niso prišli do zaključka.

Vastl, ki je ves čas pogovora molčal, je nenadoma vstal in rekel: „Kaj se mučite z ugibanjem, zvedeli bomo itak, kdo je izdajalec in gorje mu takrat“.

Posedeli so še, med tem jim je Hana pripravila sobo v podstrešju in kmalu so utrujeni legli. V Borčah so zaradi varnosti ostali ves teden, ker so imeli nacisti še dolgo časa zasedene vse prehode in prelaze. Po vasi in okolici so med tem časom organizirali in širili osvobodilno misel ter razdeljevali literaturo. Ko se je razburjenje prebivalstva poleglo in je nevarnost minila, so se vrnilo naši trije v Podlipo pod Karavankami. Od tam so prihajali od takrat naprej redno v Ziljsko dolino, prinašali so literaturo, poučevali prebivalstvo o položaju, osnavljali Narodne odbore itd. Tako se je tudi Zilja seznanila z OF in se začela prebujati iz spanja.

Grlovec – severni branik Lubelja

DR. JOSIP ŠAŠEL

Ni že dolgo, odkar se je oče preselil iz Rut na Gure. Postrani so me gledali sošolci Gorjanci, me dražili, kjer so le mogli in kričeže nagajali:

„Rutarjan, za pvutam¹ rojan,
na puzide² kršan, je hujši ko sr-
šan!“

Pa še v novi okolici, kjer se še nisem čutil domačega, res nisem bil srčen. Le pokoja sem si želel, otožno sem mislil na odpev:

„Da sem lih Rutarjan,
saj sem dro prov stvarjan . . .“

Domotožno sem se oziral na južne Rute, zakrite tam za hrbtom Žin-garce in Grlovca, kjer si otroci tako po domače nagajajo:

Dižejž³ hre, dižej hre dovsa⁴ z Vr-
tače,

našome Joziji notr v hvače!“

Nisem rad hodil v „Volksschule“. Na taki nevoljni poti me nenadoma ustavi krdelo huzarjev; blesteč, mlad

oficir na visokem vrancu kaže v širokem zamahu s karto v roki proti jugu in zloguje prijazno: „Sag, Klajner, bo is Žerlu?“ Zazijam na ono smer, bliskovito švigajo misli in pogledi na vrhove in dole, znane ko lasten žep. Vse sem oblazil za ovca-mi, ne samo po slovenji, tudi po „dajč“ (moj oče pravi: „Kuheltajč!“ Bog ve, zakaj?), pa „Žerlu, Žerlu“ . . .? Zmigam z rameni, jezdeci oddirjajo, povestim glavo. Sramota! Kako imenitno bi bilo, če bi se bil zravnal in stegnil roko, kakor oni na konju: „Tam!“ Vojsko bi nemara rešil! Že je pokalo na vseh straneh, iz pravih, železnih pušk pokalo!

Ime Žerlu se mi je zavrtalo v glavo. Kaj bi to moglo biti? Spomnil sem se vseh kažipotov, katere sem črkoval še kot „abstrelec“: A-o-u-nig — aha, to je sosed Jalovnik; Oreinza — to pa bližnja Vranjica; Poautz — ta bo menda Plavec? ali

Žihpolje s Košuto v ozadju

Palec ali kaj? Pa nikjer kak Žerlu! Če to ni morda Scheriau?

Leta pozneje, ko sem se na zemljevidu že spoznal, kakor v svojem pastirskem kraljestvu, in ko sem prejel prve pojme o francoščini, se mi je zablislilo: Žerlu, to je ta Gerlouz na karti, moj stari, topli znanec Grlovec! Ja, ko bi nas namesto „riba-fiš...“ učili francoščine... Kar tesno mi je postalo ob mrtvem zemljevidu, neodoljivo me je gnalo ven na prosto, na Križno Goro pri Celovcu, da domotožje vsaj deloma utešim z daljavo.

Karavanke, pogled, ki se ga ne nasitiš. Nad zelenim vencem mnogolikega predgorja orjaške gole čeri, ostri grebeni, vse divje in grozeče, svareče...! O, kako prijazne in vabljive so te iste višine z one strani tam zadaj, z juga! Zakaj tolika sprememba lica in naličja? Da, tu s severa kažejo jasno kakor razodetje svoje poslanstvo: obrambni zid juga proti severu. Zid, ki ima na tej dolgi črti tudi slabe točke, pred katere pa so, kakor po načrtu, postavljene močne utrdbe: Peca, največja, tam ob vzhodnem boku pred Mežiško dolino, Visoki Obir v sredi Jezerški Vrh, in Grlovec tu spredaj, pred Lubelj.

Grlovec, najmanjši, zato pa v najstrožji poziciji stražnika: čokato in robato se je razkoračil med zaokrožene oblike Macne na eni in Žingarce na drugi strani; njegova široka pleča kljubovalno dvigajo koničasto glavo, proti severu pa kaže eno samo, nepristopno in navpično steno, kakor jeklen ščit s svarilom: „Ne hodite mi blizu, ne dotikajte se mojega kraljestva!“ Tako oblastno se je razkošatil ravno pred najveličastnejšim ozadjem, pred Kožuto, razprostrto kakor pahljača, pred očarljivimi obrisi Visoke Zelenice in Visoke Vrtače, da je ta neotesani čok spredaj pogledom kar na poti! Menil bi, da imaš pred seboj domišljavega stremuha, ki se hoče z nezadostnimi sredstvi po sili uveljaviti ter za-

senčiti pravo veličje. Pa se moti, kdor bi tako mislil! Oča Grlovec ve, kako in kam se je postavil. Očarljivo svetla scenerija tam zadaj pride ob njegovi mrki postavi še bolj do veljave; njo on le povzdiguje, zakriva pa slabosti tega ozadja, ono Lubeljsko Babo, ki se je izneverila verigi svojih čistih in dičnih sester ter zakriva izdajalsko nižino na Lubelju, ki bi mogla služiti severu za vdor na jug.

Ve to oča Grlovec in pozna tudi svojo sosedo Žingarco, pozna njeno slabost. Tudi ona bi imela braniti dostop na Lubelj. Pa kaj bi ž njo! Na dolgo zleknjena ne kaže nikake odpornosti proti severu; še narobe, prav rada namiguje tja gori. Zato pa je trpelo tudi njeno ime! Kako čisto se je nekad zvala Sinja Gora. V onih časih se ji je Grlovec tesno primaknil, da bi družno zaprla pot na Lubelj; tedaj je tudi Sinja Gora kazala razumevanje za to nalogo, ode-la se je na to stran prav bojevito s čermi in žlihi; tik ob bok Grlovca je pognala še kamenito Čepo, da je Lubeljska Borovnica kar zacvilila, stisnjena na ozko strugo v silni globeli. Pa je prišel naval severa. Silen graščak se je vgnezdil na skali Ostrovici v boku Sinje gore, hudobno tlačil ljudstvo, prekrstil svojo gostiteljico v Singerberg ter vsiljeval tlačanom celo to ime! A ljudje so govorili, kakor jim je lažje šlo: Žingarca. Spoznali pa so, da se je graščak zapisal hudiču. „Svoje duše ne prodamo,“ so kriknili in se dvignili na Ostrovico. Tedaj je postala zveza z hudičem očitna: ta je rešil svojega varovanca pred pogubo in po zraku odnesel grad z vsem, kar je bilo notri; kjer je graščak trikrat zapiskal, tam ga je postavil na zemljo, ravno na Visoko Ostrovico!

Osvobojeni kmetje so zmagoslavno zapeli:

„Že sunce prsvita čriz Ostrovico...“

Madež pa je ostal Žingarci v imenu.

Da, pozna oča Grlovec njeno slabost. Z nevoljo je gledal, ko so to slabost iztaknili tudi vsiljivci s severa in kakor mravlje začeli laziti pod njenimi čermi tja gori k Čepi in dalje na Lubelj! Pa ne samo to! Tik pod onimi čermi so si postavili celo mravlinjak: Stari Podlubelj. Brezbožno ljudstvo tam misli samo na dobiček in moli zlato tele. Grlovec je

Jami; samo en človek se je rešil tega strašnega groba, zaljubljen fant, ki je ono noč odšel vasovat v Trnjane! Še huje se je stresel Grlovec; ob njegovem vznožju se je odprlo brezno, v katerem je zginila cerkvice sv. Sobote s plesalci vred; voda je takoj napolnila globel. Tako je nastalo „Bajdiško jizaro“, iz katerega se ob burji še danes prav medlo

godrnjal in godrnjal, razdraženo ga je Žingarca pozvala, naj temu brezbožnemu početju napravi konec, če mu ni prav. „Ne sežem tako daleč,“ je dejal; „na svojem pragu pometaj sama in pokoplji to Sodomo in Gomoro!“ Nato Žingarca razkačeno: „Le odpri tudi svoje okolore in poglej, kaj se tebi godi pod nosom pri sv. Soboti!“ Res nagne oča Grlovec svojo sivo glavo na drugo stran, proti Mačni nad Ježo: strašno, nezaslišano, še kamen se zgrozi. V cerkvici sv. Sobote rajajo razuzdani vaščani z onimi iz Starega Podlubelja. V sveti jezi so se zamajale gore do temelja: Žingarca je zvalila celo svojo plat na Stari Podlubelj, da ni več sledu o njem na današnji Kurji

oglašja zvon potopljene cerkvice. Od naselja je ostala edino kmetija Toniv; njeni prebivalci se niso udeležili usodnega rajanja, ker jih je tedaj svarila ena ptička „toniv, toniv, potoniv!“ Potres one strašne noči je bil tako silen, da je še tam na Lubelju ves preplašen planil zmaj iz svojega brloga in pri tem zvalil ono veliko kamenje proti Sv. Ani doli.

Mrko gleda Grlovec proti severu, nič dobrega od tam! Kar na oni strani Drave, ob robu Gur, se je že naselil nov graščak, njegovi biriči kruto terjajo desetino, lovijo mladeniče za njegove vojščake, stalno poje pavka za take pogone. Pa komaj jo zaslišijo, že povzdignejo pastirji pologih ob Dravi, po Sinjah ob Žingar-

ci in po Dobravah ob Grlovcu svareč glas: „Fantje, bežite, na Humperzi že palivka — palavka poje!“ In vsi, ki bi imeli svojo mladost in svojo kri žrtvovati za tuje nasilje, bežijo v zavetje Grlovca, v divje Kotlje njegove severne stene, v vratolomne soteske za Čepo. Tam so varni, niti psi se jih ne upajo zasledovati! Grlovec ščiti preganjance, gorje pa zasledovalcem v njegovih pečeh!

Prav odločno stoji torej Grlovec na straži proti severu in njegovim vplivom. O, kako ves drugačen je tam na drugi strani! Tja proti Košuti kaže najprijaznejše lice, kolikor ga zmore. Da, Košuta, očarljivo vabljava in večno nedostopna, ta ima hrbtnico, to ni Žingarca! Na široko je razprostrla svoja krila nad gorskim zatišjem, kjer vse giblje in diha pod njenim mogočnim vplivom. Zamaknjeni gledajo zemljani na njene grebene, ob katerih se v večnem krogotoku premikajo sonce, mesec in zvezde, kjer se vedri in oblači. En sam kmet se je drznil upreti se temu carstvu, največji in najpremožnejši; na cvetočih poljih je gospodaril, prostrane planine je imel visoko gori v Mecesjih in na Pišenci pod steno Košute, živine in drobnice je tam kar mrgolelo. Pa je postal prevzet, bogokletno je rohnel na vreme in Košuto; nič mu ni bilo po volji. Njegova prevzetnost pa je bila uničujoče kaznovana v svarilo vsem drugim. Po dolgih Plazeh doli je poslala Košuta burjo in naliv, ki je kakor potop poplaknil in odnesel cvetočo dolino, zasul in razoral planine, da ni več sledu o človeškem bivanju; še ime se ni ohranilo: Huda Jama se oni svet danes imenuje!

Košuti torej obrača Grlovec najprijaznejše lice, kar ga zmore; ob vznožju se diči s kmetijami Grlovčnik, Močnik, Girs in celim rojem Zvrhnih Kočanov, višje gori s planinami in gozdovi; visoko teme samo pa mu krasi planina Grebenica. Divna tajinstvena planina — v strahu in tesnobi prilezejo pastirji gori.

Kajti tu vlada gorni mož, mogočni gospodar, strašni gromovnik! Dobro pozna ubogi pastirček njegovo oblast in moč. Kakor ščiti oče Grlovec svoje kraljestvo tam zadaj pred severom in mrazom, tako vneto skrbi gorni mož poleti za procvit tega sveta: odene se v meglo in prekorači na Žingarco, da poškropi dole Brodi, Poden, Gornji Konec in še Strugarje; od soseda na Žetičah si izposodi klepi (podajata si jih kar iz roke v roko od vrha do vrha) in zabija ogromno nakovalo „babico“ z velikanskim kladivom „dedejem“ v živo skalo, poskuša na tem in onem mestu, da iskre švigajo in votlo bobneče odmeva v veličastnem krogu; ko babica trdno stoji, vzame koso, ostrozveneče režejo nagli udarci ozračje v vse kote in dole, ljudje se oddahnejo: „Že kleplje koso, lepa ura bo . . .“

Tako sem se zasanjal s Križne Gore v oni čarobni svet. Težko, pretežko je, ločiti se od te preteklosti, vrniti se v zatohlo učno sobo! Vedno znova uhajajo spomini . . .

Sedimo n. pr. pred vojno v Celovcu pri Trabesingerju in delamo načrte za nedeljski izlet v republiko Selanov. Kakšna republika, zakaj republika? „Republika Selanov, to je svet tam za hrbtom Grlovca pod okriljem gorskih velikanov, s katerimi v skladu živijo domačini ter se z vsem bitjem in žitjem upirajo vplivu in redu severa; oni se sami imajo za republikance, Kočani svoje Kote celo za Črno Goro! Gosposka jih pozna predvsem kot neukrotljive divje lovce, katerim „angelci varhi“ pod bajonetom ne pridejo do živega; domačini jih javljajo od hriba do hriba z ognjem in dimom, kakor nekdam Turke!“ Med to učeno definicijo že padajo vprašanja tam od zemljevida: „Kaj je to: Mrzli Vovk, Mesisich, Menig?“ Vprašani profesor v zadregi: „To bi moglo biti . . .“ Ah kaj, teorija je siva, ajdi v zeleno prakso! Tam se izkaže strašni Mrzli Vovk kot prav idiličen Mrzli Log. Me-

sisich kot podnožje v Mecejah, tam blizu pa Menig — Mejnik! Zmagoslavno, z rešeno uganko in s svežim zrakom se vračamo v dim pri Trahesingerju.

Pa nas čaka nova senzacija: „Ali veš, da Nemce bode v oči Koschutta, hočejo jo prekrstiti v Hirschwand!“

Kaj, Košuta, skoraj 20 km dolga, nad 2000 m visoka, ali bo ta napad vzdržala? Poleg Zelenice in Vrtače je doslej še veličastno kljubovala germanizaciji, koliko drugih velikonov je podleglo! „Nič bi ne rekel,“ pravi profesor, „če bi ti učenci Nemci vsaj razločevali ženski spol od moškega! Naj bi pravilno predstavili Hirschkuhwand!“

Seveda smo jim to pomoto v spolu vneto dokazali in radi varnosti že kar predlagali, naj prekrstijo Zelenico v „Spinatkogel“.

Tako je torej še edino Vertatscha ostala v ognju tega navdušenja bistveno nedotaknjena, severna filologija ji ni prišla do slišnega jedra!

Ta imeniti imenski boj pa ni samo v gorah besnel, ampak še huje na Celovškem kolodvoru. Župan iz Podjune aretiran, ker je v slovenščini zahteval listek za domačo postajo! Zgled glavnega mesta vleče, tudi na postajah v Rožu ne znajo slovenski! Privlečeš se z Grlovca utrujen do postaje, zahtevaš „Celovec!“ — Osorno: „Bos ist dos?“ — Vljudno „Die

Hauptstad von Kärnten!“ - Globoko premišljevanje. Končno le prifrči iz okenca zaželeni listek, domača geografija je zmagala!

Pa tudi v Celovcu niso bili tako absolutno nedostopni. Partija slovenskih zidarjev napravi izlet na Žihpolje, na dogled Grlovca; njih tovariš, trd Lahonček, hoče za njimi z naslednjim vlakom in zahteva listek: „Nak Sipol“. Pa je dobil pravilno karto na Maria Rain z opazko „Warum denn nicht nach Nordpol?“ . . .

Zaspano gleda oča Grlovec na to vrvenje pod seboj, na ta domišljivi ljudski mravljinjak. Kaj je on že vse videl, kaj bi ga moglo še mikati? Da so ga nedavno prekrstili najmlajši pileji v Borovljah za „Ferlacher Horn“! Pa saj ga to zlobno ponižanje ne doseže: Borovski vrh je le njegovo koleno ob Borovljah! Kdaj pa se je že koleno nad glavo povzdignilo?!

On, Grlovec, pozna samo eno poslanstvo: zvesto stoji na straži proti severu! Od tam ne pride nič drugega, še imena ne. Na tej straži bo stal večno.

- 1.) „za pvutam“ — za plotom.
- 2.) „na puzide“ — na pozidu. „Pozid“ — ognjišče. „Na puzide kršan“ — na ognjišču (v črni kuhinji) krščen, torej vedno črn in sajast.
- 3.) „dižej“ — dežek
- 4.) „dovsa“ — sem doli.

„Trdna je moja vera, da napoči zarja tistega dne, ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega.“

I V A N C A N K A R

Prožihov Vorane: NAŠE SREČANJE

Če se dva Korošca srečata v tujini, je to za oba velik dogodek, skoraj praznik. Korošcev je malo na svetu in zato se jih tudi malo more srečavati po svetu. Lokalni patrijotizem je med Korošci tako razvit, da je že smešen. Temu je kriva naša vzgoja. Kjerkoli hodiš po svetu, od povsod vidiš tisto malo deželo, zaplankano od visokih gor in zmirom se ti zdi, da si sin najlepše dežele na svetu. Nekaj je pa tudi resnice vmes. Resnica je, da smo sinovi lepe dežele, ki je povsod ne najdeš. Naša pokrajina je pokrita od črnih, temnozelenih gozdov, ki ji dajejo svojo čudno lepoto, črnikasto barvo. Po njej so nastala številna jezera s svojimi zelenimi vodami, ki neprestano nekaj prisluškujejo. Po dolinah se penijo bogate reke in si utirajo pot proti vzhodu, vedno proti vzhodu. Naše podjunske, naše celovško polje pa je tako široko in prostrano, tako bogato in košato, da se ti zdi kakor brezmejna poljana, kjer se steka ves svet.

To je resnica, dasiravno človeško srce ne ljubi samo lepih domovin. Nam se zdijo makedonske gore puste in dolgočasne, a Makedoncu se zdijo lepe in ljubezni vredne. Arabec ljubi in občuduje svoje peščene puščave, Rus svoje ravnine in Eskim svoje večne noči. Ljubezni do rodne dežele nima z lepoto dežele torej nobenega posebnega opravka, to je mnogo globokejša stvar, ker pa živimo Korošci v lepi deželi, jo lahko še z večjo ljubeznijo ljubimo.

Koroška domovinska ljubezen ima pa še neko drugo ozadje, ki nas že stoletja veže na to zemljo in medsebojnost. Na Koroškem se je v šestem stoletju spočela prva slovanska državna tvorba. Kake starejše naša zgodovina menda ne pozna. Ljubezni naših prednikov je od takrat zrasla v skupno odgovornost, v eno veliko čustvo, ki je ostalo še tudi potem, ko je koroška državotvornost že davno prenehala živeti. Tega čustva se je pozneje in vse do dneva današnjega polasčal tujec v deželi, priseljeni nemški oblastnik in ga znal izkoristiti proti pravicam koroških Slovencev.

Koderkoli sem hodil po svetu, sem vedno iskal koroške rojake in le redkokdaj sem koga srečal. Tudi v dobi, ko je Hitler z og-

njem in smrtjo gospodoval nad Evropo, nisem prenehal s tem iskanjem. To iskanje in srečanje s svojimi rojaki bom zdaj popisal.

Ko sem bil zaprt v italijanskih zaporih, sem bil sila radoveden, kako je na Koroškem in kako je s Korošci. Bal sem se, da bi Korošci preveč ne nasledili hitlerizmu in bal sem se tudi za tiste Korošce, ki so ga že od početka odklonili, kaj bo z njimi? V Italijo nismo ničesar zvedeli in nad koroško deželo je ležal grozen molk. Nekega dne so me uklenjenega pripeljali iz Ljubljane v Begunje. Na tej negotovi poti mi je svetila ena misel:

„Tam so Korošci in zdaj bom vsaj zvedel, kako je na Koroškem!“

Zakaj, zapori so bili med okupacijo vedno tudi slika stanja v eni ali drugi deželi.

Na hodniku pred pisarno sem čakal. Iz pisarne je stopil civilist, ki me je pričel gledati. Rekel ni nič. Zato sem ga vprašal jaz, če smem pokaditi cigareto.

„Kadi, najbrž bo to tvoja zadnja cigareta,“ mi je odgovoril in odšel v pisarno.

Po obrazu in po izgovorjavi sem spoznal, da sem imel pred seboj Korošca. Nekje iz gornjega Roža ali od Zilje je moral biti doma. Kmalu sem zvedel, da je bil ta človek sam komandant begunskih ječ, sin koroške dežele. Koroška dežela je torej dala človeka, ki je stal na čelu tako zloglasnega morišča, kakor so bile Begunje s svojo Drago, kjer je padlo nad tisoč talcev.

Potem so me zaprli v bunkerje, kjer sem sedel v celici št. 7. V bunkerjih so sedeli jetniki, dokler je trajala preiskava. Bunkerji so bili mučilnice in postnice. Tu je zmerom pel bič, so peli koli, so ščipale klešče in tukaj se je malo jedlo. Nekateri trdovratneži so tam ležali cele mesece uklenjeni na rokah in nogah, Nekateri so sčasoma postali blazni in so med temi mukami prepevali. Jaz sem slišal le, kako so ljudje hodili po hodniku, kako so jih pretपालi in vlačili po tleh! Drugače me pa niso pustili k drugim jetnikom. Bil sem strogo osamljen.

Nekega dne sem spoznal tam drugega Korošca. Pri meni so menda vsakih pet minut pogledali skozi linico v vratih, da bi videli,

kaj delam. Nekateri stražniki so ta posel opravljali zelo površno tako, da sem komaj opazil. Nekega jutra pa je stražnik vtaknil cel obraz v lino in dolgo molče strmel v celico. Šele čez nekaj časa mi je rekel:

„Ti si Korošec?“

„Seveda sem in bom vedno ostal,“ sem mu odgovoril, ker sem mislil, da išče z menoj kakih stikov.

„Mene je sram, da si ti Korošec. Kako je mogla koroška mati roditi takega izdajalca! Fej te bodi!“

Ko mi je to zabrusil skozi lino, se je njegov obraz sovražno nakremžil, hkrati je prezirljivo pljunil v celico, potem pa je jezno zaprl linico.

To je bilo srečanje z drugim Korošcem v tej hiši. Postalo mi je vroče. Ali je torej res konec naše koroške dobrodušnosti in poštenosti.

Kmalu sem pa imel priložnost spoznati še tretjega Korošca. Nekega večera so v celici št. 9 pretepali jetnike. Čul sem, kako je padal korobač in kako so škornji zamolklo udarjali v človeško meso. Jetnik je stokal, tulil, a prositi ga nisem slišal. Eden stražnikov, ki ga je obdeloval, je na ves glas vpil:

„Ti si Korošec, pa nas izdajaš! Ti nam drugim Korošcem delaš sramoto! Ti bom že pomagal, ubil te bom kakor garjevega psa. Kaj drugega itak ne zaslužiš! Na, stegni se že enkrat!“

Korošec je pretepal Korošca: eden je bil v Esesovski uniformi, drugi pa je bil borec za svobodo, jetnik. Tistega jetnika sem čez dva dni slišal narahlo peti pesem:

„Nmav čez jizaro . . .“

Čisto rahlo je pel, da se je komaj slišalo do moje celice. Stražnik, neki Dunajčan, mi je potihoma pravil:

„Znorel je. Tega bodo uničili. Ko spet pride k zavesti, ga znova pretepajo in jesti mu sploh ne dajo. Če bi ga mi Dunajčani natihem ne krmili, bi ga bilo že zdavnaj konec. In to delajo med seboj.“

Ko sem vse te reči sam pri sebi premišljeval, mi je včasih postajalo vroče. Kaj si mi Korošci toliko domišljujemo, da smo boljši in pametnejši od drugih ljudi. Ravno takšni smo! Eni so dobri, drugi so slabi ljudje. Eno veliko zadošččenje pa sem pri teh izkušnjah v Begunjah pridobil: sprevidel sem, da tudi naša koroška zemlja ni ostala mrtva v borbi proti fašizmu, sprevidel sem, da naše

koroško ljudstvo že posega v boj proti zati-ralcem in se pridružuje osvobodilni fronti slovenskega naroda. To spoznanje je odtehtalo vse druge neprijetnosti.

V Begunjah sem imel priložnost vsak dan spoznavati naše veliko prebujenje. Begunje so bile takrat zbiralni zapor tudi za Koroško. Pogosto so prihajali transporti od severa in v bunkerjih niso ležali le Gorjanci, ampak tudi Korošci. Dolgo so bili koroški „izdajalci“ le Slovenci, zato pa je bilo tembolj čudno in obenem tudi razveseljivo, ko so nekega dne prignali tja tudi Nemce-Korošce. Bili so nekje od Beljaka doma. Med njimi je bila tudi neka mlada ženska. To niso bili samo kaki nezadovoljneži, ampak že zavestni nasprotniki hitlerizma. Bili so aretirani, ker so imeli zveze s partizani na Karavankah. Torej je razpad fašizma zajel tudi že same Nemce. Tisti dnevi so bili za slovenske jetnike najlepši, četudi so bil za posameznike morda grenki. Naša armada je stalno večja, naša stvar se je zagrizla že v nemško Koroško. Naj bo, kar hoče, samo zdržati je treba, samo vdati se ne smemo! Begunje so mi razbile peno koroške dobrodušnosti, Begunje so mi pa tudi dale spoznanje, da Koroška ni izgubljena.

Nekega dne so me nenadoma odpeljali iz Begunj v Berlin na gestapovsko komando. Z menoj so peljali tudi docenta ljubljanske univerze dr. Cundra. Takrat sem po dolgih letih spet videl srce koroške dežele, Celovec in Vrbsko jezero. Ob našem prihodu so popolnoma izpraznili celovški kolodvor, ki takrat še ni bil bombardiran. Ljudje so si najbrž mislili, da bo prišel kdove kak transport, a pripeljala sva se le z dr. Cundrom, vsak z enim svežnjem pod pazduho. Ko smo se peljali dalje ob Vrbskem jezeru, je bilo čudno lepo vreme. Iz jezera so se dvigale lahne jesenske meglice in se topile pod soncem. Ob tem pogledu me je res spet zagrabilo pri srcu in moral sem priznati, da sem sin prelepe dežele, za katero se spleča trpeti in tudi umreti.

V Berlinu sem na gestapovski komandi sedel dva meseca. V teh zaporih nas je bilo le petdeset jetnikov iz celega sveta. Tukaj sem se zaman trudil, da bi srečal kakega Korošca. Tukaj ga tudi nisi mogel srečati, ker sploh nisi srečal živega človeka razen gestapovskih paznikov. Jetniki so bili večinoma uklenjeni v svojih celicah. Režim je bil neznosen. Ti zapori so bili enostavno dobavitelji rajhovskega

Volksgerrichta, ki je ljudem sekal glave. Hranili so nas razen dveh dni v tednu samo s smrdljivo prusko kolerabo. Zato je strahovito smrdelo po vsej palači in po okolici. Nad zapori je imel gestapovski šef Himmler svoje pisarne. Kuhanje kolerabe je imelo za posledico, da je Himmler le dvakrat na teden prihajal v urad, ker ni mogel prenesti smrada, ki se je razširjal iz naše kuhinje. Po dveh mesecih so Angloamerikanci v dveh zaporednih bombardiranjih areste popolnoma razbili. Kar nas je ostalo živih jetnikov, so nas drugi dan naložili na vozove in odpeljali v velik kazenski lager Sachsenhausen severno od Berlina, kjer nas je bilo nad petdeset tisoč sužnjev.

V tem taborišču je bilo zelo malo Slovencev in sploh jetnikov iz južnih krajev Evrope. Tudi tukaj sem dolgo časa zaman iskal koroške rojake. Naposled pa sem slučajno naletel na Korošca. Ta jetnik je že pet let sedel v taborišču in pravzaprav ni bil zaprt iz političnih razlogov. Ob zasedbi Avstrije po Hitlerju je za težak denar spravljal čez mejo v Jugoslavijo dunajske žide in pri poslu padel v roke gestapu. Bil je doma iz Galicije v Podjuni, skrahiran trgovec in nemčur, ki se je pisal za Ravca. Njegovi sojetniki ga niso marali in so ga imeli za umazanca. Toda če živiš tako daleč v tujini, ti pride prav tudi vsak rojak, ki po tvoje govori. In tako sva ostala v zvezi ves čas mojega poldrugoletnega bivanja v tem taborišču.

Bili so dolgi meseci nečloveškega življenja v Sachsenhausnu. Zveze z domovino ni bilo nobene. Iz naših krajev tudi ni bilo novih transportov, ki bi nam prinašali vesti o razvoju našega boja proti fašizmu in tako smo bili dobesedno odrezani od sveta. Vendar smo tedaj že mnogo lažje prenašali suženjstvo, ker smo že videli pred nami konec. Rusi so že gonili Nemce proti Dnjepru in preko njega proti zapadu. Kmalu nato se je pričela tudi invazija Angloamerikancev na Francoskem. Berlinsko časopisje je stalno poročalo o „Titovih banditih“. Za nas je bilo to dokaz, da gredo doma stvari dobro, čeravno nismo vedeli ničesar določenega.

In glej, nekega dne sem preko svojega koroškega znanca iz Galicije dobil vpogled v naše in v koroške razmere. Ravc je prejel od svoje mlajše sestre pismo, ki ga ni razumel, čeprav je razumel vsako pisano besedo. Že pet let je sedel v taborišču in ni imel pojma o

stvareh, ki so se godile pri nas. Njegova sestra je bila v službi pri gauleiterju Rainerju v Celovcu. Bila je torej zanesljiva hitlerjanka.

„Mogoče boš ti razumel, kaj piše?“ mi je dejal Ravc in mi dal pismo.

Potem sva brala oba. Sestra mu je pisala, da na Koroškem ni več luštno in da so se razmere zadnja leta čudno spremenile. Pisala je, da se je pred kratkim trinajst ljudi iz Podjune in Železne Kaple preselilo v Trdnjo ves pri Celovcu. V Trdnji vesi je celovško pokopališče. Naštela je tudi nekaj imen teh preseljencev in ko sem jih bral, sem koj spoznal, da so to imena naših starih slovenskih koroških korenin. Potem se je pritoževala, da ne more iti na dopust domov v Galicijo ali kam drugam v Podjuno, ker tja vedno hodijo na obiske sorodniki bivšega gališkega župana. Nazadnje mu je povedala, da je pravzaprav srečen, ker sedi v taborišču in ima tam vsaj svoj mir, ki ga na Koroškem nimajo.

Jaz sem razumel, kaj pravi hitlerjanka iz Celovca. Trinajst Slovencev je Hitler dal ubiti. Sorodniki bivšega slovenskega župana so bili naši partizani, ki so hodili po Podjuni in strahovali fašiste. Hitlerjanka iz okolice samega Rainerja si ni upala domov. Meni je vriskalo srce, ko sem pismo prebral. Več nisem potreboval. Tako se torej sučejo stvari na samem Koroškem. Korošci torej nismo jalo, ampak smo se že vključili v boj slovenskega naroda zoper okupatorja. Ta glas je potem postavil na noge vso slovensko kolonijo v Sachsenhausnu, ki je štela komaj petdeset ljudi od vseh vetrov doma.

Iz Sachsenhausna so me poslali v taborišče Mauthausen ob Donavi. Dasiravno sem odšel tja z mrtvaškim transportom, v katerem je bilo 2000 židov in z mano vred šest komunistov, ki smo bili določeni za gaskamro, sem se tega transporta vseeno veselil, ker sem vedel, da bom v Mauthausnu našel veliko Slovencev in Jugoslovanov in da bodo tam tudi Korošci med njimi.

Moje pričakovanje se je stotero izpolnilo. V Mauthausnu sem našel veliko dobrih in pravih rojakov, na stotine partizanov in aktivistov. Tu ni bilo nacističnih časnikov, tu ni bilo zvočnikov ker je bilo oboje pod smrtno kaznijo prepovedano uporabljati, zakaž Mauthausen je bil uničevalni lager. Ali vendar sem bil tukaj bolj domač, kakor pa v severni Nemčiji. Domovina ni bila daleč, vedno so prihaj-

PLANINSKI MIR

jali novi ljudje, tako, da smo bili vedno sproti poučeni, kaj se godi doma in po svetu. Zažgali nas nacisti tudi niso, ker jim je že primanjkovalo premoga in ker je večina transporta iz Sachsenhausna itak od gladu pomrla, kar je bilo gotovo cenejše.

V Mauthausnu sem takoj začel iskati Korošce. Najprej sem našel nekaj rojakov iz mežiške doline in ti so mi pravili, da jih je še nekaj, ki so iz raznih krajev Koroške doma. In potem sem srečal enega. Bil je visok, vesel fant.

„Odkod pa si?“ sem ga pobaral.

„Jaz sem pa Kapovčan,“ mi je odgovoril.

In potem mi je pripovedoval svojo storijo. Bil je veza za partizane in je bil izdan. V Celovcu, kjer je bil najpoprej zaprt, so ga gonili v klet in mu kazali napravo za sekanje glav, tnalno in velik žleb za odtekanje krvi in veliko mesarsko sekuro. Bilo je še vse krvavo. Tudi njemu so obečavali takšno smrt, a se ni vdal in zdaj je v Mauthausnu.

Potem sem spoznal drugega Korošca in ko sem ga pobaral, odkod je on doma, mi je odgovoril:

„Jaz sem pa Belkovčan.“

Belkovčan! Onstran Drave doma, pod Svinško goro. Da, ravno tam je doma in sedi že leto dni v Mauthausnu. Tudi on sedi zaradi tega, ker je delal proti fašizmu in ker so k njemu hodili ljudje z južnega dravskega brega. Kakšni ljudje so hodili čez Dravo. No pač ljudje, kakor so ljudje, ki hodijo po svetu.

In potem sem srečal tretjega Korošca. Že prej sem čul o njem govoriti, a skoraj nisem mogel verjeti, kar so mi o njem pravili.

„Odkod si pa ti doma?“

„Hej, jaz sem pa Celovčan.“

„Pa menda ne iz mesta?“

„Iz mesta, iz mesta.“

„Pa Slovenec?“

„Kaj pa družega.“ Nasmejala se mi je s celim obrazom. Dopadel sem se mu, ker sem ves začuden zijal vanj.

Tudi on je bil zaprt zaradi zvez. Tudi k njemu so hodili ljudje in on je bil nadalje zvezan z ljudmi. Same zveze z ljudmi.

Potem sem našel še par Korošcev iz raznih krajev. Postal sem navdušen, ker sem spoznal, da naša Koroška noče umreti v fašističnem gnojišču, ampak se postavlja pokonci, se naslanya na slovensko domovino in se po svojih močeh bori za svoj človeški in slovenski ob-

stanek. Fantje so mi pripovedovali, kako se stvari na Koroškem zadnji čas sučejo, pripovedovali so mi, da odhaja vedno več ljudi v hribe in da fašisti že trepečejo, ker spoznavaajo, kaj se jim bliža.

Nekega dne sem se srečal s tovarišem Rapoldom, ki je bil tudi nekje od Železne Kaple doma. Prej se nisva osebno poznala, toda vedela sva že dolgo časa eden za drugega. Vedel sem, da ga je pred kakimi dobrimi desetimi leti zaprla Jugoslavija in ga za par let vtaknila v Sremsko Mitrovico. Iz Mitrovice se je vrnil pravkar tisti čas, ko je Avstrijo zasedel Hitler. Zato ga je Hitler takoj spet zaprl in Rapold je bil v Mauthausnu eden prvih jetnikov. Ko sem prišel tja, je imel skoraj že sedem let Mauthausna za seboj.

Mislil sem, da bom srečal ubupanega, razbitega, popolnoma demoraliziranega človeka, kakršne smo bili vajeni srečavati med stariimi jetniki iz predvojne dobe, ki so imeli za seboj strahovite čase. Toda srečal sem človeka, ki ni bil le telesno pokonci, ampak tudi duševno zdrav in veder. Njegovo prvo vprašanje je bilo:

„Kako pa stoji naša stvar? Dočakali bomo, sedaj jih že vrag jemlje.“ In potem se je široko nasmejala. Ničesar mi ni govorilo o prestanih mukah svojih jetniških let, ampak o svobodi, ki se je bližala z naglimi koraki, ter o bodočnosti Koroške.

Prve dni maja 1945. leta se je zrušil tretji rajh tudi v Mauthausnu. Mauthausen je bil najzadnji osvobojen, v vse druge lagerje so zavezniki že prej prodrli. Fašisti so z vzhoda bežali pred armado Sovjetske zveze, z zapada pa pred Angloamerikanci. Pred seboj so tirali tisoče jetnikov, s katerimi so bežali iz drugih taborišč. Vsa ta armada se je zgrinjala v našem taborišču nad Donavo. Pri nas je kosila smrt. Svoboda ni bila več daleč in ljudje so umirali tik pred njo in strmeli v zadnjih vzdihih vanjo, kakor v sonce na nebu.

Za barako sem našel Korošca iz Podjune, ki se je tam zgrudil od slabosti. Njegov obraz je bil obrnjen v zemljo. Ko sem dvignil obraz sem ga spoznal. Obraz mu je bil že čisto posivel.

„Tovariš, pokonci, ne vdaj se, svoboda pride lahko vsako uro,“ sem mu prigovarjal in ga skušal spraviti k sebi.

Pogledal me je z mrtvimi očmi. Le rahel smeh na licu mi je pričal, da me je razumel.

„Da, lepo bi bilo, ali z menoj je konec, preslab sem,“ mi je odgovoril komaj slišno. „Jaz je ne bom dočakal.“

„Boš, samo ne vdaj se,“ sem ga podžigal dalje.

„Preslab sem, ne morem, jaz bom umrl.“ Glava mu je spet omahnila na zemljo. Potem je šepnil komaj slišno:

„Vode.“

Prosil je vode, kakor tisočero drugih, ki so umirali kakor on. Toda voda bi mu samo pospešila smrt.

„Pozdravi doma . . . pozdravi Šmarjeto pri Pliberku . . .“

To so bile njegove zadnje besede, ki jih je

izdahnil za barako v Mauthausnu dan pred osvoboditvijo.

To je bila ena izmed tisočernih smrti tiste dni.

Že drugi dan je na taborišču zaplapolala zastava svobode.

Čez par dni smo se vračali v osvobojeno domovino. Vračali smo se Korošci, Kranjci, Štajerci, Primorci, vračali smo se Slovenci, vračali smo se zmagovalci. Velika borba, ki nas je družila štiri dolga leta in veliko trpljenje, ki je iz nas napravilo eno samo, veliko družino, je v naših srcih skovalo eno samo veliko zavest:

Da smo vsi otroci ene in iste matere — domovine Slovenije.

BREZ BOŽIČA

MILKA WIESER

Visoko v hribu je Florjanova bajta. Obdaja jo gozd, kožate smreke in temne jelke se kar pripogibajo pod težo snega. Tu pa tam se olresa sneg iz smrek in jelk in edino kar je slišati v nočni tišini ob plotu kraj bajte, je voda, ki počasi kaplja v podstavljen mevtro. Komaj toliko se je nabere, da jo ima mnogoštevilna družina čez dan za največjo potrebo. Za dve kozi, ki ju ima Florjan v raztrganem hlevu in ki dajeta mleko otročičkom, morajo tajati sneg.

Edina pot, ki vodi po ovinkih k Florjanovi bajti je zametena s snegom in le s težavo se Florjanova žena Meta bliža svojemu domu. Saj je to njen in Florjanov in vseh štirih otrok dom — toda samo dom, da tam stanujejo, lastnik pa je graščak, pri kateremu njen mož dela kot drvar. Pridno hodi vse leto na delo. Vsako jutro, komaj se zdani, gre od doma ves raztrgan, v nahrbtniku, ki mu ga je Meta sežila iz navadne vreče, nosi s seboj suh kruhek in v edini steklenici črno kavo.

Samo včasih, zelo redko, nese s seboj belo kavo. — Ni dosti mleka od teh živalic, ki jih imata z Meto, da bi za vse zadostovalo, ker otroci, ki so vsi še tako mali, — najmlajši je komaj pet mesecev, najstarejši pa v šestem letu, — morajo pač imeti mleko, da bodo zrasli zdravi in močni. Saj mleko je za otroke najboljšje in tudi edino, kar imajo. — Vsa druga hrana je tako neznatna, po večini imajo suh krompir, ker Florjan ne zasluži toliko, da bi si mogli kupiti zadostne hrane. Za bajto je zelo, zelo majhen vrt, v katerem nasadi Meta vigredi najpotrebnejšo zelenjavo. Krompir nasadijo pri kmetu sosedu, ki je pol ure oddaljen od bajte. Vse leto mora zato Meta delati pri kmetu dnino, da posluži krompir. Tudi za stanovanje mora Florjan plačevati graščaku redno vsak mesec, čeprav je njegov zaslužek tako skromen, da skoraj ne ve, kaj bi z njim počel.

Vsak dan se Florjan vrača truden, ves sključen in zaprt vase k svoji družini, ki jo tako ljubi. Oh,

kako rad bi ji nudil lepše, boljše življenje, — kako rad bi videl Meta, da bi se smejala in bila vesela — toda le redko, zelo redko jo je videl, ko se je na tihem nasmehnila, a v njenem smehu je bila videti velika bolečina. Vendar tako z veliko ljubeznijo dela: pospravlja edino sobico, ki jo imajo vsi šest, da je v njej vse čisto in prijetno. S kako veliko skrbjo hodi vsako jutro, opoldan in zvečer v hlev krmit koze, da jim dajejo dobrega mleka. Kako ljubko nagovarja otroke, kako tiho in ljubeče jih kara, kadar se pri igri sprejo. In kako jo ubogajo — kakor bi vedeli za njeno veliko bol, da nosi velikansko breme, da je kljub temu še tako ljubezniva do njih vseh, da s tako veliko ljubeznijo prenaša vse muke, ki jo tarejo.

Meta je prišla do ovinka, odkoder se je videlo v dolino, kjer je bilo veliko poslopje njihovega gospodarja /— izkoriščevalca. Videlo se je tudi že k njihovi bajti — vsa revna in v bedi je stala mala hišica pokrita s slamo v senci noči. Obstala je — globoko je dihala in se ozrla v dolino. Pravkar je bila luna visoko na nebu in srebrna mesečina se je razlivala okoli nje. Mogočna in lepa je bila Meta v tem trenutku, ko je tu tako stala — obraz ji je bil zelo resen, obenem pa miren in odločen. Gledala je sanjavo nekam v dolino in pri tem pogledu je bilo opaziti, da so se ji zaiskrile oči. Ni bilo v njih sovražstva, le prezirala je vse tam doli — ono gospodo, ki živi razkošno na račun žuljev tisočev delavcev. Danes je bila pri gospodarju, da bi zboljšal plače delavcem in tudi Florjanu, njenemu možu. — Zima je, visok sneg, treba je obutve in oblek za otroke, za moža, na sebe niti mislim ne — sama se bom že nekako spravila naprej — tako mu je govorila. Toda gospodar jo je nahrulil, češ, da je sedaj tako kratek dan in da drvarji še preveč zaslužijo.

Šla je vsa potrta in obupana proti

domu, mislila je kupiti v trgovini vsaj nekaj malenkosti, da bi razveselila vsaj otročičke za božič — pa nič, vračala se je praznih rok, s težkim srcem, ker je vedela, da jo bo Janezek, ki je štel komaj dve leti, vprašal:

„Mamica, kaj si nam prinesla.“

Vedno, ko je šla v dolino, je prinesla otrokom vsaj košček belega kruha, a danes niti tega ne more dati svojim malim.

Bliža se božič . . .

Niti misliti ne sme na to. Samo še nekaj dni je do praznikov. Vsa druga leta je pripravila svoji družini prijeten božični večer, da je bilo še tako malo in revno, vendar so se počutili srečni.

In letos? Kaj bo letos? Ves denar, ki ga je dobil mož za ta mesec, je bila že porabila, sedaj nima ničesar več. Spraševala se je in premišljevala, kaj naj napravi. Tako je stala dolgo, dolgo, da je luna že utonila za gorami. Končno je prišla do sklepa; — šla je pogumno proti bajti, v kateri je še svetila blede svetloba petrolejke; njen mož jo je pričakoval. Rahlo je potrkala na okno. Brez besede ji je odprl in jo rahlo vprašal:

„Kje si hodila tako dolgo?“

Ni mu odgovorila, šla je sklonjeno in tiho v nizko, temno sobo, kjer so smehljajoč se spali štirje otroci in sanjali o belem kruhu, ki jim ga bo prinesla mamica iz doline, ko se vrne domov. Odložila je črno ogrinjalo in trudno sedla na posteljo, kjer sta spala starejša dva fantka, Peter in Marko. Pogledala je Florjanu v oči in tiho spregovorila:

„Nič nisem opravila!“

Mož je stisnil zobe in zablisnilo se mu je v očeh. Dolgo ni nihče spregovoril besedice. Šele potem je Meta prekinila molk in odločno dejala:

„Florjan, treba je, nujno je treba nekaj napraviti, da nam bo lepše, boljše.“

Mož jo je pogledal. Ni odgovoril ničesar.

Spet molk.

Najmlajši, Jakec, ki je ležal v zibelki, je zajokal, toda kmalu spet utihnil.

„Florjan, ne bo šlo več! Vsi drvarji morate zahtevati boljše plače, prisiliti morate gospodo, da vam bo več plačevala. Vsi čutijo isto kot mi, le začeti se ne upajo. Vsem gre kot nam, vse teži ista bol kot nas. Treba jih je sklicati, pomeniti se z njimi. Še sedaj, kar jutri — čim prej morate zahtevati in povedati, da nihče ne gre več na delo za tako nizko plačo. Vsi morate biti strnjeni enotni in šlo bo. Samo če vas bo veliko, če boste vsi odločno zahtevali, bomo imeli uspeh. Vem, da bodo šli vsi, samo začeti je treba, Florjan!“

Florjanov obraz, ki je bil ves v senci, je spreletel truden nasmeh. Žena, ki je to videla, ga je rahlo in bodrilno vprašala:

„Florjan?“

Mož se je zamislil in dolgo sta molčala oba. Petrolejka, ki je dajala medlo svetlobo, je jela ugašati. Florjan je vstal in odločno rekel: „Bom! Meta, bom! Moramo — Moramo zaradi vseh, ki trpijo!“

S tem sklepom se je vlegel na trdo posteljo, toda zaspati ni mogel.

Komaj se je danilo, je že vstal in odšel k svojim tovarišem. Sklicali so vse delavce na pomenek. Florjan jim je povedal svoj načrt: da bi vsi, prav vsi šli v dolino k gospodi in zahtevali boljše plačo, da bi se uprli gospodi. Samo tako bomo lahko dosegli, da bodo naše revne družine zaživele boljše življenje. Dolgo, dolgo jim je razkladal, a naposled so mu le verjeli in ga razumeli; saj gre tukaj za njihovo življenje, za življenje otrok in družin! Sklenili so, da še pred božičem stopijo v stavko. V glavi vsakega posameznika pa so se pojavile misli: Vse trgovine v dolini so natrpane z dobrimi in lepimi stvarmi — vse se lahko do-

bi. Samo za nas ni ničesar, ker ne moremo kupiti niti najpotrebnejše obutve in obleke si ne moremo kupiti za družino. Gospoda pa se spreha brez dela in živi najbolj razkošno življenje na račun naših žuljev. Nam in našim družinam vzamejo še zadnje raz žlice, da oni živijo brezbrižno in bogato. Hočemo samo toliko, da bo tudi naše življenje človeka vredno. Tako so govorili in naposled sklenili, da grejo še pred prazniki — takoj jutri — v dolino do graščaka in mu povejo svoje mnenje. Prav vsi brez izjeme. Sklenili so tudi, da bo Florjan njih vodja in da ga bodo vsi odločno podpirali. Zahtevali bodo, da jim morajo plačo zvišati. Ne bodo odnehali prej, dokler ne bodo ugodili njihovim zahtevam.

Razšli so se na svoje domove s sklepom, da ne bodo odnehali, pa čeprav bi se morali še tepsti; saj v borbi niso osamljeni; vsi delovni ljudje, vsi, ki so zatirani in izkoriščani, se borijo za lepše življenje. Saj so pred kratkim slišali in čitali v časopisih, da so stavkali tudi vsi delavci po mestih ter tudi dosegli svoj cilj.

Ko je prišel Florjan domov, je povedal svoji ženi, kaj so sklenili in da bodo kar jutri šli v dolino. Meta je bila vesela in je rekla:

„Florjan, tudi jaz grem z vami. Tudi jaz grem s teboj, pomagala bom. Tudi me žene vam hočemo pomagati, tudi me vam hočemo stati ob strani.“

Prišla je sosedica in Meta ji je povedala, da bo tudi ona šla z moškimi in tudi ona se bo postavila za pravice delovnih ljudi. Sosedica je obljubila, da bo šla tudi ona zraven. Hitela je domov in obvestila še druge, vse so bile pripravljene, da gredo v dolino.

Komaj se je pričelo daniti, že so bili vsi drvarji, žene in celo starejši otroci v dolini — prave ljudske množice so se zbrale na dvorišču tistega gospoda, ki jih zatira že vsa dolga leta, ki jim reže skopi kruh,

ki jih hoče oropati še zadnjega koščka kruha iz njihovih ust.

Florjan z ženo in še pet tovarišev so šli v pisarno. Odločno so povedali, po kaj so prišli. Ko je gospod pogledal skozi okno, se je ustrašil in stisnil zobe. Strah pred množico delavcev in sovraštvo do njih, ki so se upali nekaj zahtevati, se je kazala na njegovem obrazu. — Saj on jih plačuje dobro, zakaj zahtevajo še več? — Tako je mislil, ni pa rekel nobene besede, samo divje je gledal na prisotne delavce. Njegov pogled je obtičal na Florjanu, toda ta ni odmaknil pogleda in dolgo sta se merila drvar in gospodar. Nato je Florjan mirno, toda odločno spregovoril:

„Prišli smo, da zahtevamo od vas našo pravico! Zahtevamo samo tisto, kar nam pripada, plačajte nam, kar zaslužimo. To, kar nam plačate sedaj, je samo milodar, s katerim ne moremo ne živeti ne umreti! Prišli smo, da nam plačate ali pa ne delamo več! Če bi pa v tem primeru najeli druge delavce jih poženemo s silo iz gozda!“

Vsi njegovi tovariši so mu pritrjevali in usulo se je iz njih, kar so že dolgo nosili v svojih prsih. Oni na dvorišču so nestrpno pričakova-

li konca pogajanja. Ko pa se je že tako dolgo zavleklo, da so postali nestrpni, so vsi vsuli v pisarno in začeli vse vprek kričati in zahtevati svoje.

„Krivico smo spoznali“ je kričal Florjan, „in spoznali tudi našo moč. Ne bomo odnehali tako dolgo, da slišimo iz vaših ust besedo, da nam bo zadoščeno.“

Meta, ki so jo oni, ki so vdrli v sobo, porinili bolj v ozadje, se je sedaj prerinila do svojega moža, kateremu je vedno stala ob strani. Tudi Meta je odločno postavila zahteve, zahteve, odločne in težke, kakor je bilo težko njeno življenje, skozi katero se je prebijala s svojim možem, za življenje svojih otrok. Ko je Florjan opazil ženo v svoji bližini, mu je hipoma šinilo vse težko, bedno življenje svoje Mete, svojih otrok ter vseh drugih tovarišev pred oči in postal je še bolj odločen.

Enotnost drvarjev je zmagala in graščak je moral podpisati pogodbo, ki mu jo je Florjan položil na mizo.

Pri božičnem belem kruhu je oče povedal svojim otrokom:

„Samo z odločno borbo si bomo priborili beli kruh, podaril nam ga nihče ne bo!“

PO KULTURNEM SVETU

A. S. Puškin - največji ruski pesnik

Vsi narodi Sovjetske zveze in ves kulturni svet proslavlja letos 150 letnico rojstva velikega lirika Puškina, očeta nove ruske literature in ustvarjalca ruskega pesniškega jezika.

Pogumno delo, pošteno in človekoljubno stremljenje tega ruskega prvaka je osvojilo vse kulturne narode, ki spoštujejo Puškina ne samo kot neumrljivega genija, pesnika ne-

minljivega „Evgenija Onjegina“ ter „Borisa Godunova“ in stvarjalca dragocenega zaklada prelepih poezij, temveč tudi kot odločnega pobornika za plemenite in visoke ideale človeštva.

Čas, v katerem je živel in ustvarjal Aleksander Sergejevič Puškin, — rojen je bil dne 26. maja (po starem štetju) 1799 v Moskvi kot sin malega plemiča in vnukinje Ibrahima Hanibala, „zamorca Petra Velikega“ — je bil težak za vsakogar, ki je čutil

v sebi težnjo po svobodi in pravici, vendar ni mogel zatreti svobodoljubnih misli, ki so vedno močnejše kipele na dan in odločno trkale na vrata pravičnosti. Kot goreč zagovornik pravice vseh tlačjenih je tudi Puškin mogočno dvignil svoj glas in neustrašeno izražal svoje sovražstvo do carskega samodržtva, ter bodril pod nasiljem trpeče:

Verujte, bratje, pride čas,
ko bratstvo stré jetniške mreže
in vas ljubezni klic doseže,
kot glas je moj prišel do vas.
Okovi težki se zdrobe,
podro se ječe — in vesela
svoboda vas bo spet sprejela,
in spet dobite meč v roke.

Ne pregnanstvo v tujini, niti žandarmerijsko nadzorstvo niti carska cenzura niso mogli streti njegovega uporniškega duha, ki mu je vedno znova dajal pobudo za svobodoljubne pesmi in pilre epigrame, s katerimi je bičal krvavo nasilje, pri čemer se niti ni zbal napasti tudi cesarja samega, kakor priča naslednji epigram ob nastopu Nikolaja I.:

Komaj je car postal,
že se o njem raznaša hvala:
pri priči je sto dvajset jih v Sibirijo
[poslal,
a pet jih je obesil na vešala.

Sovražstvo carskih vlastodržcev, ki mu ga je nakopalo njegovo človekoljubno in plemenito prizadevanje, izraženo v besedi in pesmi, mu je pripravilo tudi zgodnji grob. Na dvoru v Petrogradu so mu inscenirali dvoboj, v katerem je podlegel (dne 27. januarja 1837) in dva dni nato na dobljeni rani tudi umrl.

J. W. Goethe - veliki humanist in mislec

Pred dvesto leti, dne 28. 8. 1749, se je rodil v Frankfurtu ob M. veliki mislec in kulturni prvak nemškega naroda Johann Wolfgang Goethe.

Skoraj celo stoletje je ustvarjal ta veliki duh dela, ki niso samo najzrelejše umetnine nemške književnosti, temveč se uvrščajo med najznamenitejše tvorbe človeškega duha sploh.

Če upoštevamo, da je živel Goethe v dobi, ko so številni preobrati usodepolno pretresavali ves tedanji svet, in najmočnejše uplival na duševni razvoj in na kulturno dejavnost vseh omikanih narodov, — tedaj se šele zavedamo veličine genijalnega misleca, ki je znal prikazati vsa močna protislovja burnega časa z vsemi posledicami in jih risati v vseh najmanjših podrobnostih. Hkrati pa je kazal v tem prikazovanju vedno tudi izhod iz zamotanosti, ki je označevala njegovo dobo. V svojem življenjskem delu, v „Faustu“ je upodobil Goethe lik človeka, ki se preko številnih zablod in oklevanj po trdovratnem prizadevanju vse zanikajočega duha v večnem iskanju pribori do spoznanja, da more biti cilj človeškega stremljenja in sreče le v skupnosti in v delu za to skupnost.

Sorodne misli izpoveduje tudi v svojem vzgojnem delu „Wilhelm Meister“. Lotil se je skoraj vseh problemov človeka in jih obdelal. Tako obravnava evropsko humanistično misel na svojstven način med drugim v klasični drami „Ifigenija na Tavridi“, slavo junaku, ki se bori za svobodo pa poje v drami o grofu „Egmontu“.

Goethe pa ni pomemben samo kot dramatik. Tudi kot pesnik je postal svojemu narodu lik, kakor ga imamo mi Slovenci v Prešernu. Nikdar mirni duh velikega misleca pa se je boril tudi z znanstvenimi vprašanji, o čemer priča znanstveni roman „Izbirno sorodstvo“ (Wahlverwandschaften).

Čeprav skušajo nekateri iz neupravičenih predsodkov in zaradi nepoznanja vsebine in ciljev Goethejevega stvarjenja ter pogojev, v katerih je živel in delal, obrekovati in zmanjšati njegovo veličino, — stoji Johann Wolfgang Goethe neoporečno kot genij svoje dobe med prvaki evropske kulture.

Frederik Chopin

17. oktobra je minilo sto let, odkar je zaključil poljski skladatelj in pianist Frederik Chopin z 39. leti svoje dela in uspeha polno življenje. Rojen je bil v poljski vasi Zelasova Vola in sicer mu je bil oče Francoz, ki je poučeval francoščino pri poljskem grofu Skarbeku, mati pa Poljakinja. Ko je bil nato oče poklican za učitelja francoščine na licej v Varšavo, se je z družino tudi sin Frederik preselil tja in obiskoval konservatorij.

Že zgodaj je mladi Chopin presenetil svojo okolico s svojo muzikalčno nadarjenostjo. Z desetimi leti je že nastopal na javnih koncertih in kmalu se je pokazal tudi njegov skladateljski talent. Prav v tistih časih je na Poljskem bilo močno tre-

nje in revolucionarno gibanje proti carističnemu nasilju. Leta 1830 je tudi izbruhnila revolucija, ki so jo vodili revolucionarni demokrati naslanjajoč se na široke množice ljudstva, na kmete, delavce in inteligenco. Vendar je bila leta 1839 revolucija potlačena in je ponovno zavladalo nasilje nad poljskim ljudstvom. To dejstvo je silno močno vplivalo na mladega Chopina, da je postal nov umetnik. Tedaj je nastala tudi njegova revolucionarna etuda v C-mollu, njegova prva balada in njegov prebudij v D-mollu. Pod vtisom ponovnega zavojevanja poljskega ljudstva je šel tudi v Pariz, ki mu je postal nova domovina.

Chopin je prejemal inspiracijo za svoja dela iz narodne melodije svojega ljudstva, čeprav za svoja dela nikdar ni prevzel že gotovih ljudskih motivov. Ustvarjal je svoje lastne melodije, ki pa izvirajo iz duha poljske ljudske glasbe. Nihče pred njim se ni mogel tako globoko živeti v ritmično in harmonično svojstvenost poljske ljudske glasbe in v njeno značilno barvitost kakor Chopin.

Neprimeren pa je pomen njegovega ustvarjanja za razvoj klavirske glasbe. Chopin šele je takorekoč od-

kril dušo klavirja in pokazal na možnosti, ki so skrite v tem mehaničnem instrumentu. Ustvaril je novo, do tedaj nepoznano obliko klavirske igre, ki je šele omogočila, iz klavirja pričarati bogato barvitost glasu.

Tako je postal Frederik Chopin s svojim delom v resnici „prvi in edini poljski poslanik v času 150-letne nesvobode“, kakor ga je imenoval njegov največji naslednik med poljskimi skladatelji Karl Szymanovcki.

Danes je Chopin ljubljeneц vsega poljskega ljudstva in vsega sveta. Njegove skladbe so pravi biseri moderne glasbe. Kdo ne pozna njegovih sonat, balad, polonez, mazurk, ki so stalne točke na vsakem koncertu? Kdo se ne divi njegovi pogrebniци? Ves svet se ga je spomnil ob stoletnici njegove smrti, posebno pa se veda njegovo poljsko ljudstvo, ki ga je prvič v zgodovini slavilo v popolni svobodi.

Johann Strauss, oče in sin

Avstrijci in posebno Dunajčani so letos praznovali stoletnico smrti očeta in petdesetletnico smrti sina Johanna Strauss-a.

Straussa sta predstavnika lahke dunajske glasbe in slovita zaradi svojih valčkov, sin pa tudi zaradi

svojih operet, predvsem zaradi operete „Netopir“ in „Ciganski baron“. Oče Johann Strauss je skupno z Jožefom Lannerjem stvarnik tako imenovanega „dunajskega valčka“, kateremu je dal še večji sloves sin Johann Strauss, ki je ustvaril približno 500 raznih valčkov, ki so znani po vsem svetu.

S sinom Straussom pa je Dunaj postal glavno mesto operete in je to ostal do današnjega dne. Za Johannom Straussom, ki je napisal 15 operet, so gojili in izpopolnjevali opereto Millöcker, Zeller in v začetku dvajsetega stoletja Franz Lehar, Leo Fall in Emmerich Kalman.

Imena Straussov sta od nekdanj povezana z izrazito dunajsko glasbo. Posebno Dunajčani jih postavljajo kot primer dunajske in avstrijske mentalitete, lahkoživosti, gostoljubnosti in „zlatega dunajskega srca“. Pri tem pa zavestno zamolčijo, da Strauss-i nikakor niso pristni Dunajčani, temveč izvirajo iz španske židovske družine, kar so Strauss-i sami skušali na vsak način zakriti. Dejstvo pa je, da je bil starega Strauss-a oče krščan žid in so ga tedanji Dunajčani imenovali „Judenwirt“. Prav primer Strauss-ov pa kaže, koliko je tako hvalisana „dunajska glasba“ doma na Dunaju.

PROSVETA NA VASI

Le prečesto smatramo za prosveto in kulturno delo zgolj to, s čim se ukvarjajo prosvetna društva: to so igrski nastopi, pevske prireditve in morda tudi še branje knjige, ki smo si jo izposodili v društveni knjižnici. Toda prosveta je vse širša. Vse raznoliko ljudsko življenje se izraža tudi v našem mišljenju, v našem vsakdanjem delu, v naših običajih, v naši pesmi. Na žalost pa so številni naši običaji že skoro pozabljeni in jih predvsem naša mladina ne po-

zna več. In vendar so prav ti izrasli iz nas samih in so torej živo povezani z življenjem našega človeka. Ljudska pesem, ples in umetnost, — je dejal naš veliki Oton Župančič, — ni samo nekakšno pisano površje, ni samo stara šara; to je naša preteklost, to so resnične poteze po naši podobi.

Posebno zdaj v zimskih mesecih, zlasti pa ob praznikih imamo priložnost, da se poglobimo v naše stare običaje, ki so nekdanj prepletali in

spremljali vsakdanje življenje naših dedov. Ti običaji so bili kulturno prosvetno izživiljanje naših očakov, ki so napolnjevali vsakdanjo suhoparnost z duhovno vsebino in našemu delovnemu človeku nudili razvedrilo v njegovih skrbeh in v njegovem trpljenju. Treba se je samo poglobiti v vse te običaje in videli bomo, da nikakor niso brez vsebinski, nobena prazna šara, temveč imajo svoj veliki pomen in svoj globoki smisel. Krščanstvo jih je preoblikovalo v svojem smislu, ker je razumelo, da je ljudstvo s to svojo prosveto globoko povezano in da se od teh šeg nikakor noče ločiti. Šele moderni čas je zavrzel vse, česar ni mogel popolnoma dojeti in šele v zadnjem času smo začeli po naših vaseh in družinah zanemarjati to pango naše ljudske kulture.

In vendar koliko življenjske modrosti, koliko duhovitosti in pristnosti je v vsem tem, kar na kratko pojmuje folkloro! Skoraj v vseh teh navadah pride do izraza vaška skupnost in vzajemnost. Prav v našem času, ko je naš narodni in socialni nasprotnik uspel razdvojiti naše soseščine in razredčiti skupnost naših vasi, so ti običaji prinesli nov smisel za vaško skupnost in za medsebojnost. Kakor so ti običaji, ki sodijo med največje podobe skupnosti naših pradedov, povezavali naše vasi, da so slovele predvsem zaradi svoje enotnosti, bi tudi danes lahko povezali vse nas v močno življenjsko skupnost.

Začeli bi lahko najprej pri naši mladini, ki je še najbolj dovzetna za skupnost, ki še ne pozna sovraštva niti razdvojenosti. Pri Zilji še danes hodi v januarskih dneh „perhtra“ od hiše do hiše. Ne samo da z njo zberemo in združimo vso vaško mladino, z njo hkrati ponesemo starodavno našo pesem v zadnjo hišo naših vasi. Isto velja za kolednike. Ni še dolgo od tega, ko so hodili od hiše do hiše, zapeli najprej kako koledniško, nato pa so prepevali prelepe na-

še narodne pesmi. V Srbiji si želijo sosede na novoletni dan zjutraj naves glas „Srečno Novo leto!“ Na vsezgodaj poziva sosed oddaljenega soseda in mu želi srečo, zdravje, in uspehe pri njegovem delu v novem letu. Če hodiš na novoletno jutro po srbski zemlji, vsevprek slišiš te želje in vidno pride do izraza povezanost vsega ljudstva. Tudi po naših vaseh je ponekod še doma ta lepa navada. Pri Zilji obstoja točno predpisano besedilo, ki izraža globoko duhovitost naših očetov. Nič manj duhovito ni besedilo „šapovcev“, ki jih ponekod tudi ne poznajo več. In vendar nam ta šega nazorno kaže zavest skupnosti naših prednikov, ki so si drug drugemu pomagali in ob takih priložnostih pozabili na vsa nesoglasja in vsako sovraštvo. Past je po naših vaseh postal večinoma izrazito razuzdano veselichenje. Veselje naših očetov je bilo vse drugačno. Naši stari ljudski plesi so bili še nekaj drugega kakor današnji moderni plesi, s katerimi nas obsipa bolna po naši zemlji hlepeča tujina, da bi nas zasužnjila in zastrepila zdravo jedro našega naroda. Naši ljudski plesi so povezali našega človeka z delovnim življenjem. Po vzajemnem skupnem delu je sledilo pravo skupno vzajemno veselje. Lep primer take vzajemnosti je ziljsko žegnanje, še bolj lepo pa pride do izraza vzajemnost našega človeka v kolu, ki ga na Koroškem žal ne poznamo več.

Tako je bilo življenje naših očetov prepredeno z običaji in vsako slavlje je bilo v resnici slavlje skupnosti ljudi, ki se borijo z istimi življenjskimi težkočami. Ta skupnost pa je prišla do izraza tudi v enotni narodni noši. Še živi deloma tudi pri nas na Koroškem in so najlepše koroške narodne noše prav slovenske. Čuvajmo to naše narodno bogastvo! Ob slavnostnih prilikah naj bo naše praznično oblačilo, kakor je to še pri Zilji na dan žegnanja. Vse to je tudi del naše ljudske prosvete, ki jo moramo

gojiti in jo lahko gojimo brez posebnih priprav.

V naših šegah in navadah, v narodnih plesih in pesmih so stare vrednote, ki nas povezujejo s preteklostjo in z našimi predniki, ki so nam ohranili zemljo in nam z zemljo zapustili kot dediščino tudi te vrednote. Nikakor nočemo seveda prevzeti in poživeti vsega in se bomo borili proti umetnemu negovanju preživelih pojavov, toda prevzeti in navdahniti z življenjem hočemo vse, kar je v našem starem ljudskem življenju dragoceno in življenja zmožno. Nikakor se nam ni treba bati, da bi se nas zaradi tega oprijel dub zaostalosti, nasprotno se moremo od podedovanih sta-

rih virov v našem ljudskem življenju marsikaj naučiti. Pred dobrimi sto ali petdesetimi leti je bilo življenje po naših vaseh v marsičem popolnoma drugačno kakor je danes. To je tudi povsem razumljivo, ker se ljudsko življenje neprestano razvija in spreminja. Vendar je od tega življenja ostalo do današnjega dne med našim ljudstvom še toliko vrednot, da nikakor ne bi bilo naravno niti ne kulturno, da se ne bi potrudili, da rešimo to naše staro ljudsko življenje, našo staro ljudsko kulturo. Izročilo ni nekaj mrtvega, temveč ti sti živi stržen, ki veže pri drevesu korenino z vrhom, pri človeku rojstvo s starostjo, pri narodu preteklost z bodočnostjo.

CVETKO GOLAR

GOSPA SVETA

Veličastno smo cerkev ti dali,
bela kot čaroben cvet je,
v zlat oltar smo dejali te, mater,
verni slovenski mi kmetje.

In ovenčali smo te z rubini,
rdeči in žarki kot kri so —
o, nikjer po vesoljnem svetu
tak verno ljubili te niso.

Plašč bogat te krasi in ogrinja,
solnčen, gorak kot poletje,
z jasnimi biseri smo ga posuli
revni slovenski mi kmetje.

Demant, žezlo smo ti poklonili,
dali ti drage zvonove —
z rožnimi vencii smo te častili
da nas slišiš, svoje sinove.

Zvezd iz svojih src smo ti dali,
da bi nam milostna bila —
v prahu pred teboj smo klečali
mati, kraljica premila!

Glej, in ti nas nisi branila,
ko so trgali zemljo nam sveto
in kot Jezusov plašč jo delili,
in nam vse je bilo zakleto. —

VSEBINA:

Gospasveta, Dr. Alojzij Gradnik	— — — — —	1
Geografski položaj Celovca, Anton Melik	— — — — —	4
Naseljevanje rajhovcev na Koroškem v dobi senžermenske Avstrije; —er	— — — — —	9
Knežji kamen, Anton Kovačič	— — — — —	13
Dva iz Litostroja, IS	— — — — —	19
Obiskali smo Ziljo, Bogdan	— — — — —	21
Grlovec — severni branik Lubelja, dr. Josip Šašl		25
Naše srečanje, Prežihov Voranc	— — — — —	30
Brez božiča, Milka Wieser	— — — — —	35
Po kulturnem svetu	— — — — —	38
Prosveta na vasi	— — — — —	41
Gospa Sveta, Cvetko Golar	— — — — —	43

Cena posamezne številke 2 šil., za naročnike polletno 10 šil., letno 18 šil.

Izdajatelj, lastnik in založnik: Slovenska prosvetna zveza v Celovcu
— Ureja: Uredniški odbor — Odgovorni urednik: Dr. Franci Zwitter
Celovec, Gasometergasse 10 — Rokopisi naj se pošiljajo na naslov:
Slovenska prosvetna zveza, Celovec, Gasometergasse 10 — Uprava:
Celovec, Gasometergasse 10 — Čekovni račun št. 94.973 — Tiska:
Robitschek & Co., Dunaj VIII, Hernalsegürtel 20

